

Danmarks anerkendelse de jure af Sovjetunionen i juni 1924*

Af Henrik Bertelsen

Danmarks politiske og økonomiske forhold til den unge Sovjetstat, der opstod som resultat af Oktoberrevolutionen i 1917, har i stigende omfang været genstand for den historiske forskning. Rektor Henrik Bertelsen belyser de forhandlinger, der gik forud for oprettelsen af de fulde diplomatiske forbindelser mellem de to stater i 1924. Dette spørgsmål ses tillige at have umiddelbar tilknytning til indenrigspolitiske og almeneuropæiske forhold.

Indledning

Lenins kommunistiske styre i Rusland var i de første år efter revolutionen internationalt isoleret i en fjendtlig kapitalistisk verden, hvis regeringer nægtede at have noget at gøre med en politisk ledelse, der – som de hævdede – hensynsløst krænkede den civiliserede verdensorden. Sovjetregeringen erklærede, at den ikke ville anerkende nogen forpligtelse til at forrente og tilbagebetale de lån, som det gamle Rusland havde optaget i udlandet før 1917. Endvidere agtede man ikke at erstatte de umådelige kapitaler, som udenlandske forretningsvirksomheder havde investeret i det russiske erhvervsliv, og som nu var blevet nationaliseret af sovjetmagten. Dertil kom frygten for den kommunistiske propaganda, der med »Tredie Internationale«, Komintern, i Moskva som arnested søgte at rejse arbejdermasserne i vestens industrilande og koloniernes udbyttede farvede befolkninger til en proletarisk verdensrevolution efter russisk forbillede. I disse lande skulle der efter en marxi-

---

* I translitteraturen af det russiske navnestof følges som hovedregel British Standards norm således:

zh udtales som s i engelsk pleasure eller j i fransk jardin
z – – stemt s i engelsk his eller i tysk sein
kh – – ch i tysk ach
ch – – ch i engelsk child
sh – – sh i engelsk shop
shch – – langt, mouilleret sh i English ship.

Der er anvendt trykaccenter, hvor trykket kan give anledning til usikkerhed. Den traditionelle danske stavemåde af en del russisk navnestof er bevaret, f. eks. St. Petersborg, Katharina, Alexander, Kaukasus, Krim.

stisk analyse foreligge en revolutionær situation som følge af den første verdenskrig og de sociale omvæltninger, som fulgte i dens kølvand.

Vestens militære intervention i Rusland og støtten til de kontrarevolutionære hvide hære under borgerkrigen var for Moskva et bevis på rigtigheden af teorien om den kapitalistiske verdens vilje til at knuse den russiske revolution. På tilsvarende måde mente man i Vesten, at Kominterns virksomhed var et udtryk for Sovjets fjendtlige hensigter. Den sejrriige socialistiske revolution og appellerne fra Komintern undlod ikke at gøre indtryk langt ud over den unge sovjetstats grænser.

I løbet af 1919 blev de hvide hære afgørende slået, samtidig med at vestmagterne begyndte at afvikle deres interventionspolitik, og i 1922 blev der sat punktum for interventionseventyret og den hvide kontrarevolution, da de sidste japanske tropper blev evakueret fra Vladivostok. Men de forløbne fem år havde hos kommunisterne efterladt en forklarlig og velbegrunderet mistillid til og frygt for det kapitalistiske udlands planer.

Under borgerkrigen havde Rusland i det store og hele været afskåret fra tilførsler udefra, og de indre kampe havde medført et næsten totalt sammenbrud af transportvæsenet og produktionen. Det normale samfundsliv var blevet afløst af kaos, selvtægt og stigende kriminalitet, og store flygtningeskarer var på hvileløs vandring i det uhyre rige. For at holde samfundet blot nogenlunde i gang måtte sovjetregeringen indføre den såkaldte krigskommunisme, der hjemlede arbejdspligt, værnepligt og statens ret til tvangsrekvisitioner af al ejendom. Produktionen i landbrug og industri gik katastrofalt tilbage, dels fordi der ikke måtte anvendes lønnet arbejdskraft i landbruget, og dels på grund af vanskelighederne ved pludselig at skulle overtage administrationen af hele det industrielle produktionsapparat.

Til alt dette kom i årene 1921–22 en katastrofal hungersnød. Den hang dels sammen med, at mange landsbyer var forladt, og jorden lå udyrket hen, dels skyldtes den, at landet i 1921 blev ramt af en usædvanlig tørke. I Volga-området truede hungersnøden millioner af menneskeliv, og kendte russere med forfatteren Maksim Gorkij i spidsen appellerede til udlandet om hjælp, der blev besvaret ved en storstilet humanitær indsats. Særlig kendt var den norske polarforsker Fridtjof Nansens organisation af det internationale hjælpearbejde, hvor også mange danskere ydede et værdifuldt bidrag. Russerne anerkendte Nansenaktionens uhyre betydning og viste ved talrige lejligheder deres taknemmelighed. Stillet over for de uhyre vanskeligheder på alle indre fronter måtte Lenin for en tid opgive krigskommunismen.

Den nye økonomiske politik, Nep-politikken, betød fra foråret 1921 en del indrømmelser til privatkapitalismen. Bønderne slap for tvangsaflevering af hele deres landbrugsproduktion, og de fik tilladelse til at sælge et vist overskud på det frie marked. Derved styrkedes den velstående gårdejerklasse – kulákkerne – som med fordel udnyttede de friere omsætningsforhold; men samtidig voksede et talstærkt landproletariat frem. Desuden fik private forretningsfolk ret til at drive mindre industrielle virksomheder og detailhandel. Men staten forbeholdt sig eneret på storindustri, transport, bankvæsen og udenrigshandel. De første handelsaftaler med kapitalistiske lande blev indgået, og udenlandske firmaer kunne få koncessioner på at drive forretning, investere og udnytte de russiske naturrigdomme.

Synspunktet i Vesten var, at når sovjetstyret ikke kunne nedkæmpes, måtte man affinde sig med det og søge genoptagelse af de økonomiske forbindelser. For sovjetregeringen kunne samarbejdet med vestmagterne være værdifuldt dels af hensyn til genoplivelsen af den russiske økonomi og tilførelse af udenlandsk kapital, dels fordi man håbede på, at udlandet kunne presses til at anerkende det nye styre. Moskva måtte søge at bryde den totale isolation, som revolutionen havde medført.

Den økonomiske konference i Genua i foråret 1922 var den første internationale forhandling, hvor der mødte sovjetiske delegerede på lige fod med Vestens førende statsmænd. Den russiske delegationsleder, udenrigskommissær Geórgij Chichérin, erklærede, at hans land var rede til at anerkende både førkrigs- og krigstidsgæld og enten restituere konfiskeret udenlandsk ejendom eller betale erstatning, men til gengæld krævede han omgående anerkendelse de jure og store kreditter til Rusland. Endvidere fremsatte han modkrav for ødelæggelse, der var forårsaget af de allieredes intervention under borgerkrigen og for følgerne af den økonomiske blokade. Italien og England var ikke uvillige til at drøfte de russiske forslag nærmere, hvorimod Frankrig og Belgien pure afviste overhovedet at overveje sagen. Da vestmagterne ikke kunne blive enige om en fælles holdning over for Sovjet, blev konferencen resultatløs, og det første forsøg i efterkrigstiden på at inddrage Sovjetunionen i den europæiske familie var mislykket.

Det sovjetiske standpunkt vedrørende gældsspørgsmålet kom klart frem i det russiske memorandum af 11. maj 1922, hvori det hed: »Mere end én af de på konferencen i Genua repræsenterede stater har i fortiden annulleret gældsforpligtelser, som var blevet indgået af dem. Mere end én stat har beslaglagt ejendom, der tilhørte udlændinge eller dets egne statsborgere, uden af den grund at være blevet fordømt på samme må-

de, som Sovjetrusland er blevet det«, og der henvistes til Det franske Konvent, der i 1792 ophævede det tidligere regimes traktater og nationale gæld. Med hensyn til erstatningskrav, der hidrørte fra udlandets indblanding i borgerkrig, anførtes Alabama-sagen fra 1872. På grundlag af dette princip krævede russerne 50 milliarder francs i erstatning for fremmede magters ødelæggelser under den russiske borgerkrig.

Herom siger det sovjetiske memorandum: »Rusland er rede til at indrømme udlandet vigtige koncessioner, men på den absolutte betingelse, at der skal gives tilsvarende indrømmelser til fordel for det russiske folk, som ikke vil kunne anerkende en overenskomst, der er ensidig til fordel for udlandet»¹.

Den danske delegation i Genua blev ledet af Danmarks gesandt i Paris H. A. Bernhoft². Delegationen omfattede endvidere direktør Emil Glückstadt fra Landmandsbanken, hvorimod Ø. K. s. almægtige leder, etatsråd H. N. Andersen, var blevet forbigået, hvilket han tog udenrigsministeren Harald Scavenius, der havde sammensat delegationen, ilde op, og denne forbigåelse var medvirkende til udenrigsministerens afgang senere på året^{2a}.

H. N. Andersen fremsatte nogle ubeherskede angreb på Glückstadt, og han havde yderligere til kongen udtalt, at halvdelen af ministeriet burde smides ud, og at statsminister Niels Neergård skyldte ham en undskyldning for gentagne forbigåelser. H. N. Andersens betroede mand i regeringen, landbrugsminister Th. Madsen-Mygdal havde gjort, hvad han kunne for at intrigere mod Glückstadts deltagelse i Genua-konferencen, men uden resultat³.

Den forhenværende russiske statsråd C. A. Koefoed, der i tsartiden havde gjort et stort arbejde for at reformere det forsømte russiske landbrug, var også medlem af delegationen. Han måtte anses for særlig sagkyndig i spørgsmålet om bolshevistiske konfiskationer, da han selv havde mistet bl.a. en villa ved Sortehavet. Han opnåede dog intet-somhelst i form af erstatning, da han engang havde lejlighed til at drøfte sagen med den sovjetiske viceudenrigskommissær Maksím Litvínov.

1. Louis Fischer: *The Soviets in World Affairs*. Vol. 1. (Princeton, 1951), s. 362 f.

2. Om Danmarks deltagelse i Genua-konferencen se: C. V. Bramsnæs: *Erindringer* (1965), s. 97 f.

2a. Om Harald Scavenius' vanskelige forhold til ministerkollegerne og om H. N. Andersens undsigelse af udenrigsministeren se Knud Larsen: *Regeringskrisen 1922* i *Historie*, Ny række X, 4 (1973), s. 570 ff.

3. E. Reventlows privatarkiv. Rigsarkivet, nr. 6204. Dagbog 1922, 6. og 17. marts 1922.

Den danske indflydelse i Genua var minimal. Derimod vakte den tysk-sovjetiske overenskomst i Rapallo stor opsigt. Bag ryggen af vestmagterne aftalte de to isolerede stormagter, begge tabere i første verdenskrig, at genoptage fulde diplomatiske forbindelser med hinanden, at slette alle gensidige erstatningskrav og indlede et økonomisk samarbejde. Det fik i særdeleshed betydning for fremtiden, at Tyskland gav afkald på erstatningskrav, der hidrørte fra sovjetiske nationaliseringsdekreter på betingelse af, at Sovjet ikke måtte anerkende tilsvarende krav fra nogen anden stat. Den alrussiske centraleksekutivkomité vedtog en resolution, hvori det blev udtalt: »Vi hilser den russisk-tyske traktat, der er afsluttet i Rapallo, velkommen som den eneste rigtige vej ud af vanskeligheder, kaos og krigsfare; vi anerkender kun traktater af denne slags som normgivende for forholdet mellem Sovjetrusland og de kapitalistiske stater; vi pålægger folkekommissærernes råd og folkekommissariatet for udenrigsanliggende at føre sin politik i overensstemmelse med denne linie«⁴.

På en efterfølgende konference mellem økonomiske eksperter i Haag i sommeren 1922 kunne man ikke komme et skridt nærmere til en generel løsning af de omstridte spørgsmål mellem Sovjet og den kapitalistiske verden. For fremtiden måtte hver stat føre sin egen selvstændige politik over for Sovjetrusland.

Den danske delegerede på Haagkonferencen, statsgælddirektør P. O. A. Andersen, havde udvist en usædvanlig klodset optræden. Han havde fremsat en serie grovheder mod russerne, og Litvínov, den sovjetiske viceudenrigskommissær, havde bemærket, at efter denne håbløse sammenkomst ville de separate overenskomsters tid begynde, og så skulle Danmark nok komme allersidst i rækken⁵.

Diplomatisk brud mellem Danmark og Sovjetrusland

Efter bolshevikkernes magtovertagelse i november 1917 trak det ene land efter det andet sine diplomatiske repræsentationer tilbage fra russisk territorium og undlod at anerkende den revolutionære regering, folkekommissærernes råd, i Petrograd, der i marts 1918 blev opgivet som landets hovedstad, hvorefter Kreml i Moskva blev kommunisternes regeringssæde.

Den danske legation under gesandten Harald Scavenius' ledelse forblev på sin post i Petrograd indtil december 1918. I kraft af de talrige

4. E. H. Carr: *The Bolshevik Revolution*. Vol. 3. (London 1971), s. 379.

5. Som 3. 3. august 1922.

opgaver, som i tidens løb var blevet overdraget gesandtskabet, svulmede personaletallet op, så det til sidst blev langt den største mission, Danmark nogensinde har haft i udlandet. Fra april 1917 havde Danmark overtaget hvervet som beskyttelsesmagt for østrig-ungarske statsborgere i Rusland, hvoraf der alene fandtes halvanden million krigsfanger. Da mange engelske og franske civile og militærpersoner i løbet af 1918 blev arresteret af de russiske myndigheder, påtog det danske gesandtskab sig også at repræsentere de store vestmagters interesser, og til sidst var Danmark blevet beskyttelsesmagt for mere end 20 større og mindre stater.

Den danske regering ønskede dog ikke at stå næsten ene af alle lande i verden, der bevarede en form for diplomatisk kontakt med et styre, der blev fordømt fra alle sider, og gesandtskabet fik ordre til at pakke og rejse hjem. Den 15. december 1918 passerede Harald Scavenius med en del af personalet i slæde den finsk-russiske grænse. Et dramatisk kapitel i dansk diplomatisk historie var afsluttet⁶.

Straks efter gesandtparrets afrejse fra Petrograd brød bolshevikerne ind i legationen, ligesom i alle andre gesandtskaber, og konfiskerede alt, hvad der var, møbler, malerier, porcelæn, bl. a. et københavnsk purpurstel, der var blevet fremstillet til gesandts fader, den tidligere kulturminister Jacob Scavenius' bryllup i 1860'erne, sølvtøj, bøger og personlige ejendele. Der blev anvist gesandtparret en rimelig erstatning af den danske stat⁷.

Den forhenværende gesandts næste storpolitiske optræden fandt sted i Paris i januar 1919, hvor han som særlig sagkyndig aflagde beretning for De fire Store på fredskonferencen. Det var den italienske udenrigsminister Sonnino, der havde foreslået, at man skulle høre, hvad Scavenius kunne berette om tilstandene i Rusland. Vidnet kunne fortælle, at efter han mening bestod Den røde Hær hovedsagelig af letter, ungarere, tyskere og kinesere. Da den engelske premierminister Lloyd George spurgte ham, om han anbefalede en allieret militær intervention imod bolshevikstyret, svarede Scavenius bekræftende, men mente, at en hær på 100.000–150.000 mand ville være nødvendig, hvis man skulle tage kampen op mod de røde og gøre sig håb om sejr. Fra britisk side indvendte man, at de hvide styrker ville gå i opløsning, hvis de ikke blev støttet af fremmede tropper, og det kunne tyde på, at bolshevikerne fik

6. Om Harald Scavenius og gesandtskabet i Petrograd i almindelighed se *Den danske udenrigstjeneste 1770–1970*. 1. (1970), s. 364–370. Bent Jensen: *Den danske gesandt i Petrograd, Harald Scavenius' syn på omvæltningerne i Rusland 1917–18* i *Danske Magazin*, 4. bind 2. hæfte (1973). Passim.

7. Anna Sofie Scavenius: *Diplomatfrue ved zarhoffet*. (1960), s. 107.

en stærk folkelig tilslutning. Scavenius forklarede dette fænomen med, at den lavere russiske middelklasse var kommet under indflydelse af den kommunistiske propaganda, der havde overbevist den om, at de allierede var imperialister, der blot tænkte på at udnytte det russiske rige, som det havde været tilfældet før første verdenskrig. Scavenius' velmente råd om en massiv allieret indsats til fordel for de hvide blev ikke fulgt, dels fordi de krigstrætte vestmagter ikke kunne overkomme en sådan opgave, dels fordi man ikke nærrede overdreven tillid til de indbyrdes splidagtige hvide generaler og deres manglende evne til at opstille et brugbart alternativ til det bolshevistiske styre⁸.

På den danske hjemmefront var der, inspireret af den russiske revolution, skred i arbejderbevægelsens venstrefløj. I foråret 1918 var den københavnske kommunelærer Marie Nielsen medstifter af »Socialistisk Arbejderparti«, hvis kamporgan var »Klassekampen«. I januar 1919 blev Martin Andersen Nexø medlem af det nye partis hovedbestyrelse.

I november samme år dannede de tre unge socialdemokrater Ernst Christiansen, Sigvald Hellberg og Johannes Erwig »Danmarks venstresocialistiske Parti«, efter at »Det socialdemokratiske Ungdomsforbund« havde brudt med moderpartiet. På initiativ af Komintern sammensmeltedes efterhånden de forskellige grupper på venstrefløjen til den partienhed, der blev kernen i »Danmarks kommunistiske Parti«.

Fra første færd støttede arbejderbevægelsens venstrefløj den kommunistiske omvæltning i Rusland og den unge Sovjetrepublikks påfølgende kamp for livet. Fra denne side fremsattes også utrætteligt kravet om, at det officielle Danmark skulle optage normale forbindelser med Lenins styre og anerkende Sovjetrusland. Martin Andersen Nexø var den folkelige socialistiske bevægelses pennfører, der åbent og uden forbehold bekendte sin hengivenhed over for det internationale proletariats fædreland og socialistiske forbillede. Ved utallige lejligheder skrev og talte han om sin politiske hjertesag. I »Klassekampen« januar 1919 skrev han: »Jeg er ikke diplomat som Stauning; jeg har ikke lært at pakke sandheden ind. Men jeg har til gengæld lært at pakke den ud; jeg ser deri en større opgave for den, der vil være underklassens talsmand«. Bolshevikkernes revolution karakteriserede han ifølge referatet af en tale i »Klassekampen« med de bekendte ord: »Når slaverne ikke længere ville være slaver, stemte de ikke først derom, men så sprængte de deres lænker!«⁹

8. J o h n M. T h o m p s o n: *Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace*. (Princeton, 1966), s. 104.

9. M a r t i n A n d e r s e n N e x ø: *Det røde Flag*. 2. (1954), s. 10 ff.

I marts 1920 udsendte Centralkomiteen for Skandinaviens revolutionære og socialistiske arbejderorganisationer følgende proklamation:

Skandinavisk arbejderaktion for Rusland.

Det russiske proletariat har sejrrikt tilbageslået verdensreaktionens angreb mod rådsrepublikken. Hverken med militærmagt eller gennem sulteblokade er det lykkedes Ententestaterne at kvæle den russiske arbejderrevolution. Stående over for det udsigtsløse i med sådanne tåbelige og forbryderiske midler at nå deres mål, har Ententen måttet slå ind på en ny vej, og det høje råds beslutning for et par uger siden om blokadens ophævelse viser, at verdenskapitalismen, hvis uundgåelige sammenstyrtning foregår i stadig hastigere tempo, nødsages til at søge en fredelig opgørelse med Sovjet-Rusland.

Ententemagternes politik har imidlertid hidtil været så uklar og falsk, at det meget vel kan tænkes, at den nævnte beslutning fra deres side blot er en skinmanøvre, fremsat for at dæmpe misstemningen blandt deres egne arbejdermasser. For at tvinge det kapitalistiske Europa til at gå videre på den nu betrådte vej må proletariatet i alle lande derfor sætte al sin kraft ind for kravene om almindelig fred og genoptagelse af såvel de politiske som de kommercielle forbindelser med Råds-Rusland.

Skandinaviens arbejdere vil i en sådan aktion ikke blot opfylde en uafviselig, international solidaritetspligt mod det russiske proletariat, hvis heltemodige kamp var og er en kamp for hele verdens arbejderklasses fælles sag, men de har også et vigtigt økonomisk interessemotiv i kravet om forbindelsernes genoptagelse. Rusland har et umætteligt afsætningsmarked for skandinaviske industriprodukter, og fra dette land kan vi hente råmateriale for vor egen industri. Netop nu, da den almindelige europæiske krise har stor indflydelse også på de nordiske landes økonomiske stilling, vil et varebytte med Rusland være egnet til i høj grad at forbedre konjunkturerne, ikke mindst inden for metalindustrien, hvor der nu foreligger en så omfattende konflikt i Sverige.

Ud fra disse synspunkter opfordrer vi hermed Skandinaviens socialistiske og revolutionære arbejdere til straks at igangsætte en energisk kampagne for Sovjet-Rusland. Kravene bør være:

1. Almindelig fred.
2. Blokadens fuldstændige ophævelse.
3. De diplomatiske og kommercielle forbindelsers genoptagelse.

I forbindelse hermed bør der foretages indsamlinger til køb af medicin til Råds-Rusland.

Kammerater! Må den skandinaviske arbejderklasse lade sin røst høre og gøre sin vilje gældende så eftertrykkeligt, at regeringerne i vore lande må give efter og dermed den skamlet aftvættes, som vore folks deltagelse i den vanærende kamp med den friggjorte russiske nation har været.¹⁰

10. Jørgen Olsen og Ejnarne Schoubye: *Reformpolitik eller revolution* (1973), s. 86.

De første dansk-sovjetiske kontakter

Da den sovjetiske befuldmægtigede for de tre nordiske riger med sæde i Stockholm, Vatsláv Voróvskij, i maj 1918 besøgte København, blev han modtaget i det danske udenrigsministerium. Spørgsmålet om formel anerkendelse blev ikke berørt. I en fortrolig indberetning fra den danske gesandt i Stockholm, O. C. Scavenius, blev det oplyst, at den svenske udenrigsminister Hellner havde givet Voróvskij tilladelse til at afsende og modtage kurerer med forseglede bagage og benytte telegrafens i chiffrersprog. Det ses ikke, at Voróvskij har opnået tilsvarende privilegier i København¹¹.

Den næste direkte forbindelse med en sovjetrepræsentant fandt sted i november 1919, da den stedfortrædende udenrigskommissær, Maksím Litvínov, kom til København. Han skulle føre forhandlinger om krigsfangeudveksling med det britiske parlamentsmedlem for Labour, James O'Grady. Litvínov søgte at lægge op til egentlige fredsforhandlinger og økonomiske drøftelser, men i første omgang blev der kun underskrevet en aftale om udveksling af krigsfanger den 12. februar 1920. Under Litvínovs ophold i Danmark havde man gennem det såkaldte Ruslandsudvalg, som de danske erhvervsorganisationer havde nedsat, søgt at føre forhandlinger med Litvínov om en genoptagelse af handelsforbindelserne. Men det strandede på grund af den voldsomme pressekampagne, der blev ført mod russeren, som man mistænkte for at ville organisere bolshevikpropaganda her i landet. Regeringen ville ikke give ham opholdstilladelse, og da han senere på sommeren opholdt sig i Norge og søgte om tilladelse til at rejse til Danmark, blev det nægtet ham¹². Der var dog ved at blive slået hul i den økonomiske blokade, som den kapitalistiske verden havde etableret over for Sovjetrusland, og danske firmaer med økonomiske interesser i Rusland havde god grund til at gøre et ærligt forsøg på at søge at redde de store tilgodehavender, som det gennem vestmagternes militære intervention ikke var lykkedes at få frigjort. Ved forhandlinger med russerne ville erhvervene nu prøve at bryde den officielle danske modstand.

Forhandlingerne om et »Clearingkontor« i 1920

Det store holdingselskab »Transatlantisk Kompagni«, der var grundlagt og ledet af Harald Plum, og som især var blevet finansieret af Landmandsbanken, var en af de største danske kreditorer på russisk nationa-

11. UM.s arkiv. 133 D.5. Pakke 1, nr. 13, 28 og 43.

12. »Politiken« den 26. november 1919 og som 8. s. 355 f.

liseret ejendom. Plum og Glückstadt var derfor særlig ivrige efter at søge kontakt med den russiske kommissær Leoníd Krásin, da han i april 1920 var i København. Krásin repræsenterede »Centrosojús«, der var en sammenslutning af russiske kooperativer, og som blev anset for at være en organisation uafhængig af sovjetregeringen. Den 23. april 1920 blev der undertegnet en aftale med russerne. Hovedpunktet heri var oprettelsen af et internationalt clearing-kontor i København til formidling af handelen med Rusland. På dansk side forhandlede ingeniør Martin Abrahamson og direktør Carl Holbek fra »Sibirisk Kompagni«.

Aftalen gik ud på, at der skulle oprettes et aktieselskab, »Clearing-House«, med hovedsæde i København og om fornødent med filialer i udlandet. Aktiekapitalen skulle være mindst 10 og højst 100 millioner pund. 95 % af aktiekapitalen skulle anvendes til finansiering af samhandelen mellem Rusland og den vestlige verden. For at opnå kredit skulle låntageren, hvilket i praksis ville sige Sovjet, stille sikkerhed i guld for en fjerdedel af den totale kredit. Gullet skulle deponeres i Nationalbanken. Abrahamson og Holbek forpligtede sig til at gøre deres yderste for, at Industrirådet og Grosserer-Societetet skulle træffe de nødvendige foranstaltninger for at lette genoptagelsen af forretnings- og handelsforbindelserne mellem Sovjet og den øvrige verden.

Der siges mærkeligt nok i aftalen ikke noget om, hvordan den ret betydelige aktiekapital skulle bringes tilveje. Det må formodes, at private firmaer – med eller uden regeringsgarantier – skulle indskyde den fornødne kapital. Det tyder i hvert fald den senere svensk-sovjetiske aftale på.

Dette dristige danske initiativ strandede på nogle uforudsete vanskeligheder. For det første protesterede de allierede magter mod denne ordning, så længe der ikke var opnået en generel aftale med Rusland om de internationale handelsforhold og om erstatningsspørgsmålet¹³. For det andet lagde den såkaldte »guldblokade« hindringer i vejen. Ganske vist var den almindelige økonomiske blokade af Sovjet blevet hævet i januar 1920, men da russerne ikke kunne opnå kredit i udlandet og heller ikke var i stand til at eksportere varer af nogen betydning som betaling for import, var der kun betaling med guld som sidste udvej. Men de førende verdensbanker nægtede at modtage sovjetisk guld, eftersom det var blevet nationaliseret, og man kunne risikere, at de tidligere ejere ville gøre deres krav gældende.

Spørgsmålet om genoptagelse af normale handelsforbindelser med

13. V. A. Shíshkin: Sovétskoje gosudárstvo i strány Západa v 1917–23 gg. (Leningrad 1969), s. 169.

Sovjet blev i Danmark kædet sammen med de stærke politiske modsætninger omkring påskekrisen i foråret 1920 og dens langvarige dønninger. Udenrigsminister Erik Scavenius, der havde søgt at fremme sagen, faldt med afskedigelsen af ministeriet Zahle.

Da Krásin ikke kunne komme videre i København, rejste han til Stockholm, hvor han havde mere held med sig. Sverige var det første land, der trodsede guldblokaden. 15 svenske firmaer accepterede en sovjetisk ordre til 100 millioner svenske kroner på maskiner, lokomotiver og telefonmateriel. En fjerdedel af kreditten skulle dækkes af russerne i guld og resten betales i kortfristede gældsbeviser. Aftalen kom i stand en måned efter de mislykkede forhandlinger i København, og med denne triumf i lommen blev Krásin af Lloyd George indbudt til London for at føre handelsforhandlinger, medens Danmark foreløbig blev opgivet som handelspartner. Guldblokaden blev først definitivt opgivet ved den anglo-sovjetiske handelsaftale den 16. marts 1921, der tillige var en britisk de facto anerkendelse af Sovjetrusland¹⁴. Krásin lagde senere i »Pravda« hovedskylden for clearing-aftalens forlis på den tidligere Petrograd-gesandt Harald Scavenius, der var blevet udenrigsminister i venstre-regeringen Neergaard. Harald Scavenius afviste skarpt Krásins beskyldninger og hævdede, at det var erhvervsorganisationerne, der ikke kunne bifalde planen¹⁵.

Når der trods alt var en optøning på vej i foråret 1920, hænger det sammen med, at de hvide generaler Denikin og Kolchák var slået, og den militære intervention var under afvikling i erkendelse af, at det kommunistiske styre var kommet for at blive.

Forhandlingerne i 1921 og Landmandsbankens sammenbrud

Den 4. februar 1921 udnævnte folkekommissærernes råd Platón Kérzhentsev til den første befuldmægtigede sovjetrepræsentant i Danmark, Norge og Sverige, men intet af de skandinaviske lande ville anerkende ham officielt. I april rejste ingeniør Hjalmar Lange som repræsentant for »Erhvervenes Ruslandsudvalg« til Stockholm, hvor Kérzhentsev havde slået sig ned for at forhandle om en handelsaftale, og Lange vendte tilbage med et udkast til en overenskomst. Hvis Danmark skulle nå at være med i den åbning mod øst, der var på vej, hastede sagen, da Storbritanien allerede den 16. marts 1921 havde afsluttet en handelsaftale med Krásin i London.

Først i juli bekvemmede det officielle Danmark sig til at sende en de-

14. Som 4, s. 167–168 og s. 287–288.

15. »Politiken« den 7. april 1923.

legation til Stockholm under ledelse af kammerherre Julius Clan. Det ejendommelige var, at »Transatlantisk Kompagni«, som havde de største økonomiske interesser i Rusland, slet ikke var repræsenteret i den danske delegation, hvis øvrige medlemmer var: direktør Hjerl Hansen, generalkonsul Rambusch, direktør Leth, redaktør Oscar Jørgensen fra »Social-Demokraten« og Hjalmar Lange, der var delegationens sekretær.

Forhandlingerne slæbte sig af sted gennem efterårsmånederne; men den 11. november 1921 modtog delegationens chef fra udenrigsministeriet instruks om at fastholde modstanden mod, at sovjetregeringens repræsentant skulle være Ruslands eneste repræsentant i Danmark med ret til at benytte flag og skjold, samt nationalitetsrestriktionerne, der gik ud på, at delegationerne kun måtte bestå af eller ansætte egne statsborgere samt borgere fra det land, hvori de opholdt sig, og at disse forud skulle godkendes. Man ville ikke udsætte sig for, at en sovjetdelegation her i landet uden videre skulle kunne ansætte danske kommunister, som derved ville nyde diplomatisk retsbeskyttelse.

Den 13. november kom direktør Hjerl Hansen og ingeniør Lange hjem fra Stockholm for at søge at fjerne den pludselige modstand mod overenskomsten. De medbragte en skrivelse til udenrigsministeren underskrevet af de tre erhvervsrepræsentanter i delegationen, Hjerl Hansen, Rambusch og Oscar Jørgensen, og i denne skrivelse fremhævede man nødvendigheden af, at en overenskomst snarest blev sluttet.

De følgende dage op søgte Hjerl Hansen udenrigsministeren og statsministeren, ligesom også Grosserer-Societetets Komité's formand og Industrirådets formand søgte at få forhandlingerne fortsat.

Den 24. november fik Clan brev fra udenrigsministeren med pludselig og kategorisk ordre til at afbryde forhandlingerne. Det motiveredes med, at overenskomsten ville blive en de jure anerkendelse, at man fik for lidt og gav for meget. Ruslandsudvalget erklærede, at Danmark kunne være blevet det første land, der uden at anerkende Sovjetregeringen politisk, kunne være kommet til at nyde godt af i alt fald en del af de store indkøb, som Rusland havde foretaget i udlandet efter midten af 1920.

Om forhandlingernes indhold og resultatet af disse skrev »Arbejder-Bladet« i begyndelsen af december 1921, at der var opnået enighed om alle væsentlige punkter, men da greb Scavenius ind og forlangte, at den forhenværende tsar-gesandt, baron Meyendorf, der opretholdt en diplomatisk skintilværelse i legationen i Bredgade, fortsat skulle repræsentere Rusland, når det passede ham. Dette ganske urealistiske krav måtte Kérzhentsev selvfølgelig afvise. Ifølge samme kilde motiverede-

de Scavenius afbrydelsen af forhandlingerne med den påstand, at det havde vist sig, at russiske skibe, der anløb tyske havne, havde haft kommunister om bord, og at disse skulle have anstiftet uroligheder. Dette kunne indebære en fare for Sønderjylland, hvis der her i landet var en kommunistdelegation. Men, fortsætter bladet, der skulle fra dansk side manøvreres således, at det blev russerne, der afbrød forhandlingerne. Clan og den danske delegation blev ganske overrumplet af denne kategoriske instruks, men man adlød og fjøede den lunefulde udenrigsminister.

Sagen gav anledning til en udenrigspolitisk debat i folketinget i december 1921, da Stauning på Socialdemokratiets vegne ønskede besked om, hvorfor forhandlingerne blev afbrudt, og om de ikke kunne have ført til et positivt resultat. Stauning udtalte, at russerne havde stillet et eneste såkaldt politisk krav, nemlig at sovjetregeringens repræsentant skulle anerkendes her i landet som Ruslands officielle og eneste lovlige repræsentant. England og Tyskland, Norge og Sverige havde allerede anerkendt dette. Kun her i landet fandtes endnu et gesandtskab for det gamle Rusland. Dette havde ingen forbindelse med hjemlandet; det svævede frit i luften. Stauning spurgte derefter, om det var rigtigt, at udenrigsministeren overhovedet ikke havde rådført sig med sine rådgivere og med erhvervene, inden han afbrød forhandlingerne. Ville han være rede til at genoptage forhandlingerne med Rusland?

Scavenius svarede, at Danmark som varemarked ikke betød noget særligt for Rusland, men på grund af vor geografiske beliggenhed nærede de stor interesse for Danmark. Under verdenskrigen havde de krigsførende landes efterretningstvæsener koncentreret deres opmærksomhed om København; ikke fordi vort militærvæsen interesserede dem særligt, men vi var et nemt og bekvemt observationscentrum. Af samme grund var København med sine gode post- og jernbaneforbindelser og sit udviklede telegrafsystem ikke så lidt værd for bolshevikkerne. Dertil kom, at det ville være overmåde vanskeligt med fordel at handle med Rusland, så længe regeringen i Moskva opretholdt statsmonopolet på udenrigshandlen. Et socialdemokratisk mistillidsvotum til udenrigsministeren afværgedes af venstres og de konservatives stemmer, og statsminister Neergaard stillede sig solidarisk med Scavenius, der måtte siges at have givet et svævende og utilfredsstillende svar på forespørgslen¹⁶.

I »Izvéstija« fremkom i marts 1923 en artikel om årsagerne til sammenbruddet af de dansk-sovjetiske forhandlinger i november 1921:

16. »Politiken« den 9. december og den 17. december 1921.

medlemmer af Románov-dynastiet og tsaristiske diplomater havde fundet et tilholdssted i Danmark, hvor de udøvede pression på det danske kongehus og reaktionære kredse i Danmark. Men selv »Nationaltidende«, der hidtil havde støttet Harald Scavenius i hans antisovjetiske politik, udtrykte dog utilfredshed med ministerens afbrydelse af handelsforhandlingerne. »Izvéstija« hævdede også, at udlandet, i særdeleshed Frankrig havde lagt pres på den danske regering i efteråret 1921 for at hindre et positivt resultat af forhandlingerne. Ifølge samme kilde skulle Harald Scavenius have været aktiv mellemmand mellem vestmagterne og den hvide general Judénich i forbindelse med dennes mislykkede felttog mod Petrograd i efteråret 1919. Sluttelig henledte »Izvéstija« opmærksomheden på det stærke fald i den dansk-russiske samhandel fra 1921 til 1922, hvilket blev udlagt som en konsekvens af Danmarks kortsynede politik¹⁷.

En af følgerne af forhandlingernes sammenbrud blev nu, at danske firmaers varelagre og forskellige aktiver i Rusland definitivt blev konfiskeret af sovjetmyndighederne, og at der ikke blev betalt én kopék i erstatning til de danske ejere. »Transatlantisk Kompagni« blev herved mærkbart ramt, da det netop med finansiell støtte fra Landmandsbanken havde investeret betydelige kapitaler i en genoplivelse af Ruslandshandlen. Firmaet gik ned og trak Landmandsbanken og Glückstadt med sig i faldet¹⁸.

Efter at der var faldet højesteretsdom i Landmandsbank-sagen d. 29. september 1923, hvor en række bestyrelsesmedlemmer blev kendt skyldige, kommenterede en af de dømte, kammerherre Richelieu, i et brev til folketingsmand Bent Holstein dommen og redegjorde herunder nærmere for Landmandsbankens russiske engagementer.

I brevet oplyste Richelieu, at de tre selskaber »Russisk Kompagni«, »Russisk-Asiatisk Kompagni« og »Skovindustriselskabet« ganske vist var blevet nationaliseret efter revolutionen, men deres værdier var dog intakte og under dansk beskyttelse, og det gik altsammen godt til november 1921, da forhandlingerne i Stockholm blev afbrudt af en tåbelig udenrigsminister, hvorefter sovjetmagten beslaglagde alt, hvad de tre selskaber ejede i Rusland. Værdierne androg 60 millioner kr., og i Landmandsbankens regnskab for 1921 var bankens tilgodehavende optaget

17. R. F. K á r p o v a: Sovétskije otnoshénija so skandinávskimi stránami v 1920–1923 gg. i Skandinávskij sbornik X. (Tallin 1965), s. 135 ff og V i g g o S j ø q v i s t: *Erik Scavenius*. 2. (1973), s. 20 ff.

18. S ø r e n M ø r c h: *Omkring bankkommissionen af 21. september 1922* i »Hilsen til Hæstrup« (1969), s. 131 ff.

til 38 millioner kroner, og det skete, inden man vidste, at kommunisterne havde beslaglagt alle værdierne. »Transatlantisk Kompagni« ejede en rekylriffelfabrik, der var vurderet til 14 millioner kr. Den blev ligeledes beslaglagt i november 1921. Man kan af Richelieus oplysninger slutte, at »Transatlantisk Kompagni«s og dermed Landmandsbankens sammenbrud i nogen grad var en følge af de skæbnesvangre resultatløse forhandlinger i Stockholm¹⁹.

Regeringens stærke mand, landbrugsminister Th. Madsen-Mygdal, var igennem sin broder, der var direktør i Ø. K., i nær kontakt med etatsråd H. N. Andersen, som fastholdt sin sovjetfjendtlige holdning på samme måde som under begivenhederne året før. Etatsråden så uden større beklagelse Landmandsbanken, konkurrenten i den danske finansverden, forsvinde ud af billedet. Inden for det indsnævrede marked – efter den første verdenskrigs gunstige forhold for det danske storkapitalistiske erhvervsliv – var der ikke plads til to økonomiske giganter som Ø. K. og Transatlantisk Kompani under de skærpede konkurrencevilkår. Den ene måtte vige, og det blev Plum og Glückstadt, der måtte ofres.

I oktober 1922 blev Scavenius erstattet med Christian Cold, forhenværende direktør i D. F. D. S., på udenrigsministerposten. Cold måtte betegnes som H. N. Andersens mand helt igennem og afhængig af hans velvilje, hvilket foranledigede tidligere udenrigsminister Erik Scavenius til i november 1922 at fremsætte et skarpt angreb på etatsråden, der blev beskyldt for bag kulisserne at dirigere venstregeringen både med hensyn til ministerafsættelser og -udnævnelser og Danmarks forhold til Sovjetregeringen^{19a}.

Da Transatlantisk Kompagni og Landmandsbanken var knust, syntes tiden omsider inde til fra regeringens side at anlægge en mere realistisk politik over for Sovjet for ikke helt at blive distanceret af andre vesteuropæiske lande.

Den foreløbige overenskomst i 1923

Harald Scavenius havde længe søgt at beskytte den »russiske« legation i Bredgade, men d. 23. december 1922 ophørte den med at have diplomatiske funktioner og var derefter blot en selskabelig klub for hvidgardistiske emigranter. Dermed var en formel hindring ryddet af vejen.

19. Bent Holsteins privatarkiv. Rigsarkivet, nr. 5646/13, sager vedr. politisk virksomhed 1921–1944.

19a. Viggo Sjøqvist: *Erik Scavenius*. 2. (1973), s. 20 ff.

I slutningen af oktober 1922 begyndte spørgsmålet om forholdet til Sovjetrusland at blive aktuelt. Den nye udenrigsminister Cold var mest stemt for anerkendelse. I udenrigsministeriet blev der afholdt nogle indledende møder med deltagelse af udenrigsministeren, udenrigsministeriets konstituerede direktør Eduard Reventlow, retspræsident Jørgen Koch, direktør Knud Styhr og direktør Hjerl Hansen. Man drøftede blandt andet muligheden for evt. sammen med schweizerne at få oplyst, hvor meget russerne ville tilbyde de udenlandske fordringshavere²⁰.

Det første vidnesbyrd om dansk-sovjetisk kontakt har vi i et brev den 15. december 1922 til viceudenrigskommissær Litvínov fra udenrigskommissær Geórgij Chichérin, der på den tid opholdt sig i Lausanne, hvor der afholdtes en international konference om Tyrkiet og stræderne. Chichérin oplyser, at han har haft besøg af den danske gesandt i Bern, Andreas Oldenburg, der har vist interesse for genoptagelse af forhandlinger om en handelsaftale samt for den landbrugsudstilling, der i sommeren 1923 skulle afholdes i Moskva. Det sidste kunne påregne russisk interesse, eftersom det danske mønstergyldige landbrug byggede på smådrift og Kooperation. Oldenburg foreslog, at en dansk delegation skulle forberede dansk deltagelse i landbrugsudstillingen og føre forhandlinger om en handelsaftale. Harald Scavenius var nu ude af billedet, og den nye udenrigsminister havde vist interesse for sagen. Chichérin vidste dog ikke ret meget om sagen, da han i længere tid havde været borte fra Moskva, ud over at der havde været ført nogle indledende forhandlinger i Stockholm med Kérzhentsev. Chichérin mente dog, at de to spørgsmål om handelsaftale og deltagelse i landbrugsudstilling ikke burde kædes sammen²¹.

Chichérin svarede Oldenburg i brev den 8. januar 1923, at såfremt man lagde de punkter, der var opnået enighed om i Stockholm i efteråret 1921, til grund for fornyede forhandlinger, så ville der kunne opnås et godt resultat på få dage. Den danske regering kunne blot erklære, at den ønskede en aftale, der var analog med den norsk-sovjetiske overenskomst af 2. september 1921, så ville der ingen vanskeligheder være. Men en dansk delegation skulle være velkommen til at fremsætte eventuelle ændringsforslag²². Den 15. januar takkede den danske regering igennem Oldenburg for Chichérins imødekommenhed, og det foresloges, at den kommende korrespondance om sagen kunne foregå gennem den sovjetiske ambassade i Berlin²³.

20. Som 3. November/december 1922.

21. *Dokumenty vnéshnej politiki SSSR*. Bind 6 (Moskva 1962), s. 79–80.

22. Som 21., s. 138–139.

23. Som 21., s. 139.

Hjemme i København blev det overvejet, om erstatningsspørgsmålet eller handelsaftalen skulle gøres til hovedemne for forhandlingerne. Jørgen Sehested, direktør for »Skovindustrielskabet«, pressede på for at få erstatningskravene prioriteret højest, men Reventlow mente ikke, at man kunne komme ret langt ad den vej. Handelsaftalen måtte komme i første række, men af hensyn til fordringshaverne burde der dog nok indsættes en passende artikel – »equitably dealt with« (Behandlet på rimelig måde) – eller lignende²⁴.

I marts 1923 sendtes kammerherre Clan, direktør Hjerl Hansen og direktør Eigil Leth til Moskva som regeringens udsendinge. Fuldmægtig Gustav Rasmussen var delegationens sekretær. I modsætning til indstillingen to år tidligere havde erhvervslivet denne gang næppe større illusioner om en samhandel med Rusland af betydeligt omfang. Den betydning, som måtte tillægges en eventuel dansk-russisk overenskomst, lå først og fremmest i, at den ville give Danmark mulighed for at følge udviklingen på nært hold og holde sig i kontakt med vore interesser fra tidligere tid²⁵.

De samlede danske erstatningskrav på Rusland beløb sig til henvend 400 millioner kr., og de hertil knyttede interesser blev varetaget af den officielle kommission med statsgælddirektør P. O. A. Andersen som formand og af den private forening, der talte omkring 2500 fordringshavere, for hvilken Hjerl Hansen var formand, og i hvis repræsentantskab også direktør Leth havde sæde. Hjerl Hansen havde været bestyrelsesformand for »Sibirisk Kompagni«, der som sibirisk smørproducent havde haft betydelige økonomiske interesser i det gamle tsarrige. Eigil Leth havde været administrerende direktør for Libau Oliefabrik, der var et datterselskab af Århus Oliefabrik.

Det var en opmuntring for danske forretningsinteresser, at allerede i 1921 havde sovjetregeringen indrømmet Store Nordiske Telegraf-Selskab en koncession, hvorved selskabets stationer i Göteborg og Petrograd blev genåbnet i januar 1922, og senere på året blev forbindelsen udvidet til Moskva. I 1923 blev der åbnet en direkte forbindelse mellem Fredericia og Petrograd over Stevns-Liepaja-Petrograd, og forbindelsen med Det fjerne Østen blev genoprettet over en ny rute Petrograd-Irkutsk-Blagoveshchensk-Helampo-Kharbin til Peking i kraft af selskabets koncession. Aftalen blev indgået for 25 år og er senere blevet forlænget med gyldighed den dag i dag. Den indeholder 21 paragraffer, ifølge hvilke selskabet forpligtede sig til at holde linien igang, og dets beslaglagte værdier blev

24. Som 3. Dagbog 1923, den 15. januar 1923.

25. »Politiken« den 5. marts 1923.

frigivet. Der blev fastsat tariffer for telegrambefordringen, og sovjetmyndighederne har fortrinsret med egne telegrammer samt ret til at censurere dépêcher.

Den danske forhandlingsdelegation rejste over Sverige og Finland til Petrograd og videre til Moskva, hvor der på banegården var modtagelse af departementscheferne i udenrigskommissariatet. Før bortkørslen fra stationen var der fotografering og filmsoptagelse i stor stil, som blev lavet i propagandaøjemed, da filmen senere blev vist som ugerovy i biografene. Moskvas indbyggere skulle have lejlighed til at se, hvorledes fremmede magter sendte delegationer til Sovjet for at træffe overenskomster. Således opfattede i hvert fald Hjerl Hansen forestillingen på banegården²⁶.

Dagen efter en visit hos udenrigskommissær Chichérin begyndte de egentlige forhandlinger, som var besværlige, fordi russerne i alle deres forhandlinger havde vanskeligt ved at fravige de standpunkter, de én gang havde taget, og særligt med hensyn til erstatningsspørgsmålet var det ikke muligt at opnå noget resultat, hvilket man forsåvidt var forberedt på. Litvínov var en kløg og behændig forhandler, elskværdig i sin form, men vanskelig at rokke, men han var samtidig en mand, der forstod at finde udveje til forhandlingernes fortsættelse ved behændig jongleren med sagerne²⁷.

Efter aftale med karamerherre Clan havde Hjerl Hansen i Moskva den opgave at undersøge de muligheder, der måtte foreligge for dansk handel, og til det formål havde han en række samtaler med ledere af den russiske statsbank. Herunder drøftedes muligheden for et samarbejde mellem Sovjet og »Sibirisk Kompagni« om genopbygningen af smørproduktionen og smøreksperten, hvorunder Hjerl Hansen understregede, at danskerne måtte kræve, at hele finansieringen, indtil varerne var ombord i eksportbådene i russiske havne, måtte foregå fra russisk side, da tabene, indtil en ordning af erstatning for nationaliserede værdier havde fundet sted, var så store, at vi ikke var i stand til at foretage finansieringen. Forhandlingerne om dette punkt trak i langdrag, og da Hjerl Hansen rejste hjem, blev direktør Fasting kaldt til Moskva for at føre de videre forhandlinger om koncessionen. Sluttelig blev der dog opsat en kontrakt mellem »Sibirisk Kompagni« og »Khleboprodukt«, et selskab hvis hele aktiekapital på 30 millioner rubler tilhørte sovjetregeringen. Koncessionen omfattede smørkøb og forsyning af mejerier med mejeriartikler, og avancen skulle deles lige mellem »Khleboprodukt« og danskerne²⁸.

26. H. P. Hjerl Hansen: *Danske pionerer i Sibirien*. (1949), s. 304 ff.

27. Som 26.

28. Som 26.

Mandag den 23. april 1923 blev en midlertidig overenskomst mellem Danmark og Sovjetunionen undertegnet i Moskva af Clan og formanden for den sovjetiske forhandlingsdelegation Litvínov. Overenskomsten, hvorved en de facto forbindelse mellem de to lande blev oprettet, bestemte, at parterne gensidig kunne lade sig repræsentere hos hinanden ved faste delegationer. Af overenskomstens bestemmelser vedrørende økonomiske forhold skal særlig nævnes, at danske fik adgang til at drive erhvervsvirksomhed i Sovjet, og i fremtiden sikredes de mod tvungen afståelse af deres ejendom uden fuld erstatning. Med hensyn til toldafgifter, skibsfart, trafik og transport skulle Danmark have ligestilling med andre lande, dog skulle Danmark ikke kunne fordre samme rettigheder som lande, der anerkendte Rusland de jure, med mindre Danmark var villig til at yde tilsvarende indrømmelser. Spørgsmålet om den danske regerings og danske undersåtters krav på betaling af erstatning eller restitution af ejendom havde været genstand for indgående drøftelser, men havde ikke fundet nogen afgørelse med overenskomsten. Det udtaltes i en særlig erklæring, at disse krav opretholdtes, og at overenskomsten intet skulle foregribe med hensyn til afgørelsen eller stille de danske krav ugunstigere end noget andet lands. Inden otte uger skulle overenskomsten ratificeres af begge lande, og den skulle derfor snarest forelægges rigsdagen. Den sovjetiske delegation i København skulle nyde en række diplomatiske rettigheder, sende chiffer-telegrammer, visere pas, anvende kurerer, have ret til at føre eget skjold og flag og nyde eksteritorialret efter folkeretlig sædvane. Den officielle repræsentant og medlemmer af delegationerne skulle være forpligtet til at afholde sig fra at udøve, understøtte eller opmuntre noget som helst politisk propaganda, henholdsvis mod Danmarks og Sovjets institutioner.

Det konservative Folkeparti gav udtryk for utilfredshed med overenskomsten, hvilket bevirkede, at rigsdagen blev indkaldt til et lukket møde, hvor det var regeringens hensigt at give en række fortrolige oplysninger. Udenrigsminister Cold anbefalede overenskomsten til vedtagelse, omend han inderst inde havde nogen sympati for det konservative synspunkt, »at man ikke burde forhandle med tyve og mordere«²⁹. På mødet afgav proprietær Piper på de konservatives vegne en erklæring om, at man ikke kunne stemme for overenskomsten, før den var underkastet en nærmere prøvelse.

Forhenværende udenrigsminister Harald Scavenius kritiserede i »Berlingske Tidende« overenskomsten særlig med henvisning til, at der ikke var opnået nogen afgørelse af erstatningsspørgsmålet.

29. Familiearkiv i privateje.

Scavenius anførte, at for en betydningsløs handelsoverenskomst opgav man nu danske statsborgeres legitime krav. Selv om der skulle være enkelte kapitalstærke firmaer, der af en eller anden grund kunne se bort fra deres fordringer, burde man ikke glemme, at langt den største del af fordringshaverne var alt andet end kapitalstærke folk. Disse mennesker havde man ikke ret til at prisgive, medmindre da staten var villig til at holde dem skadesløse. Det gjorde staten vist meget nødigt; det drejede sig nemlig om henved 200 millioner kroner, altså et, selv under gode finansielle forhold, meget betydeligt beløb. Men bortset herfra, havde det også den største interesse for offentligheden, at Landmandsbankens tilgodehavende – ca. 50 millioner – ikke blev afskrevet, særlig nu da Landmandsbanken var blevet en statsgaranteret bank, d. v. s. opretholdt for skatteydernes penge³⁰.

Man kan til Scavenius' udtalelser knytte den kommentar, at hans bitterhed mod »kapitalstærke firmaer« kunne have en endnu tydeligere adresse, nemlig til Ø. K. og dets almægtige leder, H. N. Andersen, der arrogant droppede udenrigsministeren i eftersommeren 1922, da denne kom etatsråden på tværs ved forskellige lejligheder^{2a}. Scavenius' bekymring for Landmandsbankens tilgodehavender, de i Richelieus brev omtalte »russiske fordringer«, havde nok været mere på sin plads, da de stod på spil under forhandlingerne i Stockholm i november 1921.

På et offentligt møde i Grundtvigs hus den 28. maj gav Scavenius endnu skarpere sin mening til kende. Han udtalte bl. a.: »Bolshevikkerne forsøger gennem denne handelsoverenskomst at benytte sig af hele det økonomiske samfundssystem, som de i øvrigt arbejder på at ødelægge. Men man kan ikke samtidig rive et hus ned og bo i det. Der vil ikke blive nogen fortjeneste ved at sælge danske produkter til Rusland. Statsmonopolet i Rusland vil tvinge priserne ned, og desuden beskattes den danske forretningsmand i Rusland med 6 % af sin omsætning og stadig stigende skat på indtægt. Folk herhjemme forstår ikke et ord af, hvad handel på Rusland vil sige. Traktaten er ensidigt til gunst for Rusland. Norge har, sidet det fik sin overenskomst, ikke solgt mere til Rusland, end der kan være på et enkelt skib. Kapitalen ude i Europa vil ganske sikkert ikke indlade sig med Rusland. Der kan ikke komme nogen handel i stand, hvis der ikke ydes kredit til Rusland, og det er der næppe nogen, der har lyst til. Det er det, hr. Cold kalder, at han har »grebet den gunstige lejlighed«. Hele verden er fyldt af afsky mod Sovjets forbrydelser. Kun Litvinov er glad.«

30. »Berlingske Tidende« den 24. april 1923.

Foruden Scavenius havde professor Axel Møller og maleren Harald Slott-Møller ordet, og de talte endnu mere voldsomt mod dansk anerkendelse af »bolshevikkernes rædselsregimente«. Det stormfulde møde endte i kaos og håndgemæng, hvor det tilstedeværende mindretal under ledelse af Thøger Thøgersen istemte »Internationale«, medens flertallet søgte at tage sangerkrigen op med afsyngelse af »Der er et yndigt land«³¹.

På tre møder i Det udenrigspolitiske Nævn i maj, hvor venstremanden Jensen-Kleis var formand, behandledes traktatudkastet³². Her vedtog Venstre, Socialdemokratiet og de Radikale at indstille overenskomsten til Rigsdagens godkendelse. Det konservative Folkeparti ønskede at udskyde afgørelsen til efteråret. På rigsdagens overordentlige samling den 7. og 8. juni forelagde udenrigsminister Cold traktaten. Dr. Moltesen for Venstre anbefalede med henvisning til, at den franske revolution i sin tid også havde medført omvæltninger, men de historiske resultater, havde dog vist alle efterhånden erkendt, havde været af blivende betydning for Europas historie. Det gamle tsaristiske styre havde ikke været værd at støtte, og endelig havde selv pave Pius XI optaget forbindelse med Moskva. Moltesen mente, at ængstelsen for sovjetisk agitation i Danmark var stærkt overdreven. Socialdemokraten Stauning var enig med Moltesen, og han beklagede endnu engang det negative udfald af forhandlingerne i 1921.

Arnold Fraenkel talte for Det konservative Folkeparti. Han sagde, at ratifikationstidspunktet var højst ugunstigt for Danmark. Det engelsk-sovjetiske forhold forværredes dag for dag, og Danmark kunne blive udsat for pres fra Storbritannien, som vi kunne blive nødt til at tage hensyn til som vor største kunde. Baggrunden for Fraenkels betragtninger kan have været det skarpe ultimatum af 2. maj 1923, som den britiske udenrigsminister lord Curzon tilstillede sovjetregeringen. Heri protesterede han med henvisning til den britisk-sovjetiske handelsaftale af 16. marts 1921 mod den kommunistiske propaganda i Afganistan og Persien og krævede endog hjemkaldelse af de sovjetiske gesandter i Kabul og Teheran. Endvidere hævdede Fraenkel, at delegationens forhandlingsresultat var ensidigt i russernes favør, navnlig var fristen for ratifikation på otte uger helt urimelig. Der var tale om to helt forskellige økonomiske systemer; hvad der var velerhvervet besiddelse på den ene side blev anset for tyveri på den anden og omvendt. Særlig var han betænkelig ved bestemmelserne i artiklerne II og III om vilkårene for handelen. Man måtte dog indrømme, at dansk skibsfart fik havneafgifterne nedsat med

31. »Politiken« den 29. maj 1923.

32. UM.s arkiv Det udenrigspolitiske Nævn. 3. E. 92.

4/5 – det var dog altid en realitet, omend beskeden. Grosserer-Societetets og Industrirådets erklæringer var efter Fraenkels mening overmåde tyndt underbygget saglig set. Hver gang han havde drøftet sagen med det enkelte firma, havde dette erklæret: Vor Herre bevares; lad dem få fingrene i klemme, som har lyst. Fraenkel endte med at stille forslag om udsættelse af ratifikationen og optagelse af nye forhandlinger i København, som bedre kunne betrygge danske interesser.

Fraenkels betænkeligheder angående overenskomstens artikler II og III må bygge på bestemmelsen om, at Danmark ikke kunne nyde de samme rettigheder i handelsmæssig henseende, som var tilstået de stater, der havde anerkendt Sovjetunionen de jure og på bestemmelsen om, at stridigheder om indgåede kontrakter skulle forelægges for de kompetente domstole i det land, hvor kontrakterne var underskrevet. Fraenkel ville sikkert hævde, at en sovjetisk domstol i modsætning til dansk retspraksis ikke var en af den udøvende magt uafhængig myndighed. Hvad den første indvending angår, måtte Sovjetunionen af prestigemæssige og store politiske hensyn lægge stor vægt på at skelne skarpt mellem stater, der anerkendte de facto og de jure.

Venstremanden, sognepræst Blang forargedes over, at samtidig med at de kristne i Sovjetrusland blev forfulgt og myrdet, sad kammerherre Clan og forhandlede elskværdigt med morderne, og dette ville man byde den myrdede Nikolaj II.s mor, som havde søgt tilflugt i Danmark! Han havde stærke indvendinger mod traktatens indrømmelser til russerne. Nu skulle man altså opleve at se korsbanneret Dannebrog vaje side om side med den røde revolutionære fane!

Den konservative løsgænger Bent Holstein pegede på, at da forhandlingerne i 1921 blev afbrudt, var de politiske indrømmelser, man dengang gjorde, og de økonomiske fordele, som Danmark opnåede, nøjagtig de samme som ved denne overenskomst. Det forekom ejendommeligt, at den selv samme regering nu er så ivrig efter at få sluttet en fuldstændig identisk handelstraktat, som den dengang forkastede. Holstein kunne oplyse, at med hensyn til forhandlingerne i Stockholm i 1921 havde udenrigsministeriets direktør allerede affattet en instruks til delegationschefen om, at forhandlingerne skulle videreføres og afsluttes, da den daværende udenrigsminister Harald Scavenius i et privatbrev til Clan skrev, at forhandlingerne skulle afbrydes. Det såkaldte »tredie ting«, d. v. s. Østasiatisk Kompagni, stod bag bruddet som en betydelig magtfaktor uden for de forfatningsmæssige lovlige organer. Endnu i 1921 var Khárbin og Vladivostók i Det fjerne Østen underlagt en »hvid« regering, og af hensyn til kompagniets interesser i soyabønneproduktionen, som blev

mest fordelagtigt beskyttet af det hvide styre, var Ø. K. modstander af en aftale med de røde i 1921. Anderledes nu. Den fjernøstlige republik var blevet underlagt Moskvaregeringens autoritet. Ja, Ø. K. skulle tilmed nu være ivrig for at få en overenskomst med bolshevikerne, for at kompagniets ejendomme ikke skulle blive konfiskeret af sovjetmagten. Holstein mente så afgjort ikke, at man kunne bebrejde regeringen, at den ville beskytte et stort dansk firmas interesser i Det fjerne Østen ved at slutte en overenskomst med russerne. Det kunne derimod bebrejdes regeringen, at den lod sin udenrigspolitik diktere af ikke-forfatningsmæssige faktorer. Det var absurd, at statsministeren overhovedet ikke følte sig forpligtet til at udtale sig i denne sag. For de Radikale udtalte Ove Rode sig på linie med regeringen og Stauning og anbefalede folketinget at godkende overenskomsten³³.

Den 8. juni blev traktaten vedtaget i folketinget med 105 stemmer mod 21 og i landstinget med 53 stemmer mod 2. Som leder af den danske delegation i Moskva blev ret overraskende udpeget den 40-årige generalkonsul i Montreal Peter Schou med titel af »Første officielle repræsentant« med direktør Eigil Leth som anden officielle repræsentant. Peter Schou var kendt med russiske forhold fra sin tid som legationssekretær i Petrograd fra 1915 og som legationsråd i gesandtskabets afdeling for østrig-ungarske anliggender fra 1917 til 1918. Den sovjetiske delegation i Danmark skulle ledes af Cesar Hein, der som leder af »Centrosojús«s trafikdepartement stod Krásin nær³⁴. Cesar Hein var ret usikker med hensyn til sin position i Danmark. Cold havde understreget, at kommunistisk propaganda med russisk støtte ikke ville blive tolereret, og Hein havde lovet ikke at søge kontakt med danske kommunister. Desuden havde Cold lovet enkekejsersinde Dagmar at gøre, hvad han kunne for at undgå, at den russiske kirke i Bredgade og dens formue skulle falde i kommunisternes hænder³⁵.

Offentligheden i København var meget optaget af spørgsmålet, hvor den russiske delegation skulle have til huse. Der blev talt om at købe Harald Simonsens palæ på Østerbrogade, »Lille Amalienborg«, der var til salg for 800.000 kr., eller Kronprinsessegade nr. 4, der kun kostede en halv million. Sidstnævnte ejendom blev så sovjetrepræsentationens første danske domicil, men blev ret hurtigt opgivet til fordel for villaen Frydensdalsvej 27 på Frederiksberg.

33. Rigsdagstidende. Overordentlig samling. 7.–8. juni 1923. Spalte 13–106.

34. »Politiken« den 21. juli 1923.

35. Familiearkiv i privateje.

Anerkendelse i folkeretlig betydning

De såkaldte »reservationer« i den foreløbige overenskomsts artikler II, IV, stk. 2, VII, VIII og IX, der drejede sig om de rettigheder, som Sovjetunionen måtte inddrømme et land, der havde anerkendt eller måtte anerkende det de jure, skulle vise sig at være et afgørende spørgsmål under den følgende periodes forhandlinger om dansk de jure anerkendelse³⁶. I sommeren 1923 havde følgende lande i Europa anerkendt Sovjetunionen de jure: Estland, Letland, Litauen, Polen, Finland, Tyskland og Tyrkiet.

Når det drejer sig om anerkendelse af en ny regering i et allerede etableret statsamfund – i modsætning til anerkendelse af en ny statsdannelse – kan andre magters regeringer frit tage stilling til spørgsmålet, om de vil anerkende den nye regering, der kan være fremgået som resultat af et statskup eller en revolution. Det afgørende i sådanne situationer vil for andre regeringer være den politiske atmosfære, de politiske magtforhold, en venlig eller fjendtlig holdning til det nye styre og formodningen om dets stabilitet og varighed. Almindeligvis betegner man regeringer, som i realiteten har den fysiske autoritet inden for den pågældende stats territorium, for en de facto-regering. Når der synes at være vished for, at den nye regering vil overholde sine internationale forpligtelser og vil indtræde som ligeberettiget medlem af det internationale retssamfund med de deraf følgende pligter og rettigheder, vil en anerkendelse de jure naturligt være konsekvensen. Forskellen mellem en de facto og en de jure anerkendelse vil dog altid bero på andre regerings subjektive skøn, og det er ikke lykkedes i folkeretten at give konkrete, objektive kriterier for ikke-ankendelse, de facto og de jure anerkendelse.

Den sovjetiske jurist Jevgénij Koróvin udgav i 1924 et værk »International lov i overgangstiden«, som var det første forsøg på at fortolke folkeretlige, marxistiske synspunkter. Han bemærkede, at der eksisterede en vis uoverensstemmelse mellem på den ene side forkastelse af internationale forpligtelser, som tidligere russiske regeringer havde påtaget sig, og på den anden side opretholdelse af rettigheder på grundlag af en traktat, der var udstyret med en tsaristisk ambassadørs segl og underskrift. Som marxist vil Koróvin ikke anerkende, at der eksisterer nogen naturret i dette begrebs historiske betydning, men vil kun godkende den positive ret, som for folkerettens vedkommende var nedfæl-

36. E. A. Koróvin: *Mezhdunaródnóje Pravo Perekhódnogo Vrémeni*. (Moskva 1924), s. 88.

det i traktater o. lign. Den overgangsperiode, som forfatteren behandler, refererer til en sameksistens mellem den socialistiske og den kapitalistiske verden. Denne periodes internationale ret var et kompromis mellem de to systemer, der tillod dem at leve sammen inden for visse grænser til fælles gavn. Ifølge Koróvin var traktater de eneste mellemløselige retskilder, hvorimod sædvane og almene retsprincipper ikke kunne have nogen gyldighed. Disse begreber hørte hjemme i den borgerlige jura og havde ingen betydning for sovjetisk retsvidenskab³⁷.

Den internationale situation omkring 1923–1924

Det storpolitiske klima omkring årsskiftet 1923–24 var præget af afspænding og forsoning, hvilket også gjaldt forholdet mellem Sovjetunionen og omverdenen.

Ruhrbesættelsen i 1923 havde skabt en kløft i den vesteuropæiske lejr mellem Frankrig-Belgien på den ene side og England og Italien på den anden. Ententens enhed var brudt, og det skulle – som det fremgår af det følgende – få konsekvenser også i holdningen over for Sovjetunionen.

Den kapitalistiske verden forholdt sig til Nep-politikken (s. 163) på forskellig måde, der spændte fra forbløffelse, lettelse, mistillid, sarkasme til optimisme, alt efter de ideologiske forudsætninger. Under alle omstændigheder måtte den meget markante forbedring i den sovjetiske økonomi gøre et fordelagtigt indtryk i vesten. Den sovjetiske udenrigshandel voksede fra 1923 til 1924 fra 280 til 548 millioner rubler, og et handelsunderskud på 15 millioner rubler blev i samme tidsrum forvandlet til et overskud på 132 millioner rubler. Samtidig blev den russiske valuta effektivt stabiliseret med indførelsen af »Chervónets« (egentlig 10 rubler) på guldbasis. »Den røde Hær«, chervónets og vort korn er de stærkeste aktiver i vor udenrigspolitik«, udtalte Chichérin.

Krásin havde arbejdet ihærdigt og med gode resultater i London (s. 171). I en periode med økonomisk stagnation og arbejdsløshed var Sovjetordrer til erhvervslivet et vigtigt aktiv og en attraktiv lokkemad. Genoptagelse af den russiske korneksport pegede på en tilbagevenden til gensidigt fordelagtige handelsforbindelser mellem Rusland og Vesten som før første verdenskrig. En gruppe fremtrædende britiske erhvervsfolk besøgte Sovjetunionen og blev overdådigt beværtet. For størstepartens vedkommende vendte de hjem med ordrer og som varme tilhængere af engelsk de jure anerkendelse.

37. Som 36, s. 26.

Fra 1923 begyndte endvidere den omfattende amerikansk-sovjetiske økonomiske aktivitet, der fortsatte gennem 20'erne, og som var en slående kontrast til den manglende politiske forbindelse. »Allied American Corporation« repræsenterede mere end 30 amerikanske eksportører, der var interesseret i handel med Sovjetunionen. Der blev sluttet en kontrakt med »Vneshtórg«, det sovjetiske organ for udenrigshandel, om en gensidig vareudveksling på 2½ million guldrubler om året. Den sovjetiske tekstiltrust afgav ordrer på amerikansk råbomuld til et beløb på 1½ million dollars. Denne handel blev finansieret ved et lån i »Chase National Bank«. Til trods for denne nedbrydning af de økonomiske barrierer, der vakte opmærksomhed overalt i den vestlige verden, lykkedes det ikke at bryde den officielle modstand i Washington mod enhver form for politisk anerkendelse af sovjetstyret. En vellykket officiel rejse til Moskva med deltagelse af kongresfolk gav et vist håb om politisk kursændring. Men den i december 1923 nyindsatte amerikanske præsident Coolidge udtalte i sit første budskab til kongressen, at omend USAs regering ingen indvendinger havde mod handelsforbindelser mellem amerikanske statsborgere og russerne, kunne der ikke forventes nogen politisk nyorientering over for regeringen i Kreml. Den amerikanske udenrigsminister Hughes gav i et brev til Chichérin udtryk for, at så længe Sovjet ikke ville vedgå sine internationale gældsforpligtelser, var der intet grundlag for forhandlinger. Isen mellem Washington og Moskva blev først definitivt brudt i november 1933 ved Franklin Roosevelts optagelse af fulde diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen.

Selv i Frankrig, der ellers under Raymond Poincarés ledelse førte den mest stejle antisovjetiske politik i Europa, syntes der at være et stemningsomslag på vej, efter at den indflydelsesrige radikale senator de Monzie havde besøgt Sovjetunionen og siden havde været en ivrig talsmand for fransk anerkendelse. Dog kunne der ikke regnes med nogen afgørende forandring i det officielle Frankrigs holdning, så længe Poincaré var ved magten. En del europæiske stater, deriblandt f. eks. Rumænien, der lod deres udenrigspolitik mere eller mindre diktere fra Paris, afholdt sig fra officielle kontakter med Sovjet³⁸.

I dette brogede billede af en splittet verden skulle dansk udenrigspolitik nu forsøge at finde sin placering i forholdet til Sovjetunionen.

38. E. H. Carr: *The Interregnum 1923-24*. (London 1961), s. 244 ff.

Dansk anerkendelse de jure af Sovjetunionen i 1924

I en artikel i anledning af revolutionens seksårsdag i november 1923 skrev den sovjetiske udenrigskommissær Geórgij Chichérin, at første fase af Sovjets forhold til udlandet var kendetegnet ved afslutningen af de midlertidige traktater og de facto anerkendelser. Nu var tiden inde til at fortsætte med næste fase: de jure anerkendelse.

Artiklen gav Danmarks første delegerede i Moskva Peter Schou anledning til at anstille nogle betragtninger over forholdet mellem Sovjet og udlandet. Han mente, at vanskelighederne var af psykologisk art: russerne følte sig behandlet som en andenrangs magt og var bitre over interventionen. Hvad specielt Danmark angik, syntes russerne krænkede over vor deltagelse i den økonomiske blokade, den uforskammede behandling af Litvínov i København, Københavns funktion under interventionskrigene som radiotelegrafisk forbindelsesled til den allierede flåde, der opererede i Østersøen, afbrydelsen af de første handelsforhandlinger i Stockholm på dansk foranledning to år tidligere og sagen om Ø. K.s skibe. Denne affære gik tilbage til 1899, da Østasiatisk Kompagni lod et datterselskab, »Russisk-Østasiatisk Dampskibsselskab«, indregistrere i Petrograd som et russisk aktieselskab, hvis skibe sejlede under russisk flag. Ved et dekret af 9. februar 1918 var alle større russiske rederier blevet nationaliseret. Dette undgik Ø. K.-aflæggeren dog ved at holde sig fra russiske havne og i stedet sejle i allieret tjeneste. Det kunne nu forventes, at sovjetmagten ønskede skibene tilbage tillige med selskabets kapital og yderligere ville rejse erstatningskrav på den fragtførtjeneste, som skibene havde sejlet hjem siden 1918. Det kunne blive til et helt anseligt beløb på grund af højkonjunkturerne i 1918–20. Det stod ganske klart, at når der skulle snakkes erstatningskrav, ønskede russerne gensidighed i den endelige opgørelse. Når etatsråd H. N. Andersen flere gange spændte ben for Ruslandsforhandlingerne, kan det skyldes, at Ø. K. ikke ønskede at blive præsenteret for regningen for datterselskabets virksomhed³⁹.

Schou havde dog en fornemmelse af, at Rusland var rede til at slå en streg over fortidens forsyndelser og vise højmod over for et lille land, som nu erklærede, at det virkelig ønskede et ærligt samarbejde⁴⁰.

I et memorandum af 8. december 1923, som formodentlig er udarbejdet af Ove Engell, der var leder af udenrigsministeriets retskontor, til brug for udenrigsminister Cold i et ministermøde, omtales, at aner-

39. Som 21, s. 588.

40. UM.s arkiv. 133. D. 5. Pakke 2, nr. 70–72.

kendelse de jure i den nærmeste fremtid også ville blive aktuel for Norges vedkommende. Denne sag havde fra foråret været debatteret i Stortinget, hvor det norske arbejderparti pressede på for at fremskynde en norsk anerkendelse de jure. Også i det svenske socialdemokrati sporede der tilsvarende ønsker. Schou havde dog oplyst, at eftersom svenskerne opstillede et erstatningskrav på mellem 100 og 200 millioner guldrubler, hvilket russerne pure afviste, syntes en aftale mellem Sverige og Sovjetrusland temmelig udsigtsløs.

Ifølge en strengt fortrolig meddelelse så det endvidere ud til, at Mussolini i Italien var på vej til oprettelse af normal handelsforbindelse med Sovjetunionen med italiensk anerkendelse de jure. Mussolini skulle have udtalt, at man godt kunne fjerne det sidste figenblad, som skjulte de faktiske forhold, og anerkende virkeligheden. Den nyudnævnte danske gesandt i Rom, forhenværende udenrigsminister Harald Scavenius, mente dog, at Mussolini ønskede at gøre indtryk på socialisterne og demonstrere sin uafhængighed af rent konservative og kapitalistiske interesser.

Med hensyn til den for Danmark gunstigst mulige ordning af erstatningsspørgsmålet havde det tidligere fra russisk side været antydnet, at hvis Danmark skulle komme med sin anerkendelse de jure efter stater som England og Frankrig, ville den være mindre værd i russernes øjne. På den anden side ville det kunne få uheldige følger for Danmark – især i forholdet til Storbritannien – såfremt Danmark skulle tage et isoleret initiativ i spørgsmålet om de jure anerkendelse. I så tilfælde ville det alligevel være tvivlsomt, om Sovjetunionen skulle stille sig imødekommende over for et lille land i erstatningssagen. Memorandum'et omtalte endvidere, at i Kristiania havde den tanke været luftet, at de tre nordiske lande skulle optræde samlet i en forhandlingsdelegation over for Sovjet. Et sådant fællesskandinavisk initiativ syntes at indebære visse fordele: dels kunne Norge holdes tilbage fra en overilet anerkendelse, dels ville det virke mere hensigtsmæssigt i forholdet til vestmagterne. Der bestod dog den mulighed, at et dansk forslag i så henseende i Norge kunne opfattes som en utidig indblanding i norske anliggender. Norge havde nemlig specielle interesser at varetage i forbindelse med forhandlinger med Sovjetunionen. Norge ønskede at få sovjetisk godkendelse af den norske højhedsret over Spitzbergen i henhold til Pariserkonventionen af 9. februar 1920. Sovjetunionen havde ikke dengang været medunderskriver, og det var nu i høj grad i norsk interesse at få russisk godkendelse. Af hensyn til det endnu uafklarede mellemværende mellem Danmark og Norge angående suveræniteten over Grønland kunne det nok være betænkeligt at sammenblende Spitzbergen, Grønland og en even-

tuel fællesskandinavisk optræden over for Sovjet. Endelig ville det være forbundet med visse vanskeligheder at bringe de tre landes erstatningsinteresser ind under samme synsvinkel. De danske krav var efter en beregning, der var overgivet til Litvínov i marts 1923, fordelt på mange hænder og var således sammensat:

Obligationer o. lign.	100 millioner guld kroner
Fast ejendom o. lign.	30 millioner guld kroner
Andre krav (bankindsud, krav på russiske statsinstitutioner, rede penge, konfiskationer m. m.)	290 millioner guld kroner

Derimod tilhørte hovedparten af de svenske krav, over hvis samlede størrelse der i udenrigsministeriet ikke forelå nogen opgørelse, nogle enkelte store aktieselskaber, og de var for en stor dels vedkommende knyttet til fast ejendom og maskiner.

De norske krav kunne anslås til ca. 250 millioner norske kroner, og de fordelte sig formentlig på lignende grupper som de danske ⁴¹.

Til sammenligning med de danske erstatningskrav på ca. 420 millioner kr. kan det anføres, at finanslovsforslaget for 1923/24 regnede med statsindtægter på ca. 400 millioner kr.

Om de franske erstatningskrav, der var langt de største i Europa, og om de sovjetiske modkrav sendte den danske gesandt i Paris, H. A. Bernhoft, den 20. oktober 1924 en redegørelse til udenrigsministeriet. De franske krav beløb sig i alt til ca. 18½ milliard guldfrancs. De sovjetiske modkrav omfattede først og fremmest de ødelæggelser, som var påført Rusland ved interventionen, og som sammen med forskellige andre krav i alt androg ca. 65 milliarder guldfrancs ⁴².

Efter det engelske underhusvalg i november 1923, hvor Labour gik frem, dog uden at opnå absolut flertal, dannedes den første arbejderregering i januar 1924 under Ramsay MacDonalds ledelse. Regeringsskiftet kunne betyde en ændret holdning til Sovjetunionen, og Danmark måtte følge udviklingen med stor opmærksomhed. Den danske London-gesandt, Ahlefeldt-Laurvig, meddelte i en fortrolig indberetning af 21. januar 1924 indholdet af en samtale, han havde haft med den indflydelsesrige permanente understatssekretær i det britiske udenrigsministerium Eyre Crowe. Han anså det for sandsynligt, at Labour-regeringen omgående og betingelsesløst ville anerkende Sovjetunionen de jure, hvilket man måtte søge at forhindre, indtil russerne havde godkendt deres

41. Som 40. Nr. 80-87.

42. Som 40. Pakke 5, nr. 143-145.

gældsforpligtelser. Efter Eyre Crowes mening ville der næppe blive tale om kreditter fra Citys side. Højfinansens var sikkert blevet klogere. Den tjekkoslovakiske udenrigsminister Benes havde forsøgt at holde MacDonald fra at foretage sig noget overilet, men den britiske premierminister havde svaret, at hans politiske fortid og hans overbevisning tvang ham til at sende en ambassadør straks. Det ville sikkert blive James O'Grady (s. 169)⁴³.

Den 1. februar 1924 forelå den officielle engelske anerkendelse de jure af Sovjetunionen, der fandt sted i form af en noteudveksling. Rene politiske overvejelser har været afgørende for MacDonald, der ville gøre rent bord efter de foregående regerings zigzagkurs over for Moskva. Noten implicerer den britiske regerings ubetingede anerkendelse af USSR som »retmæssig hersker over de områder af det gamle russiske kejserrige, som anerkender USSRs myndighed«. Det fastslås hermed, at områder som Finland, Estland, Letland, Lithauen, Polen, Bessarabien, Manchuriet m. m. betragtes som udskilt fra Sovjetsamfundet. Noten omtaler endvidere, at »ifølge folkerettens praksis vil alle traktater, der er indgået mellem de to lande før den russiske revolution, automatisk træde i kraft«. Dette mærkelige forhold kunne eksempelvis medføre, at den engelsk-russiske aftale fra 1907 om Tibet, Persien m. m. ville blive genoplivet. Der henvises da også i noten til, at der bør forhandles om sådanne traktaters fortsatte gyldighed. Som ventet er notens indhold hovedsagelig af politisk karakter. Om økonomiske forhold, kredit- og erstatningsspørgsmål erklæres blot, at den sovjetiske regering indbydes til at sende repræsentanter til London for at drøfte alle uløste spørgsmål mellem de to lande. Dette aktstykke skulle få den største betydning for det videre forløb af de dansk-sovjetiske relationer.

Det er den engelske notes sidste punkt, der særlig har interesseret Cold, idet han efter det overraskende hurtige britiske udspil allerede den 4. februar i en irstruks beder Schou optage en almindelig drøftelse med den sovjetiske regering om erstatningsspørgsmålet, og i København ønsker man oplyst, hvilken stilling Moskva kunne forventes at indtage i de kommende forhandlinger med Storbritannien om denne sag⁴⁴. I modsætning til England klynger den danske regering sig altså endnu til håbet om at få en løsning af erstatningsspørgsmålet kædet sammen med de jure-ankendelsen.

Denne optimisme var dog ikke ganske udelt, som det fremgår af et udenrigsministerielt referat to dage senere, hvori referenten – for-

43. Som 40. Pakke 3, nr. 57 og 63.

44. Som 43. Nr. 106.

mentlig kontorchef Laurits Bolt-Jørgensen – skriver, at man næppe kan forvente, at Sovjetunionen skal blive særlig rørt over en dansk de jure-anerkendelse, og man skal ikke gøre sig større illusioner med hensyn til de følger, en anerkendelse kan have for en gunstig løsning af erstatningsspørgsmålet, men der bør dog gøres et forsøg på at opnå et nok så tomt sovjetisk tilsagn af hensyn til de danske fordringshaveres humør. Referatet slutter: »Også indrepolitisk kan det måske for tiden være forbundet med visse betænkeligheder at lade sig lede af en i udenrigspolitiske forhold uerfaren socialistisk udenrigsminister i Storbritannien«⁴⁵. Det var MacDonald selv, der beklædte udenrigsministerposten, og en dansk venstre-regering ville nok gøre klogt i ikke at følge et Labour-styre alt for ukritisk.

I begyndelsen af februar var Norge, der nu gik sin enegang, kommet et godt skridt videre mod en de jure anerkendelse, og den danske gesandt i Oslo kunne den 15. februar meddele udenrigsministeriet i København, at Norge ved at anerkende Sovjetunionen de jure ville opnå følgende:

1. anerkendelse fra russisk side af Norges suverænitet over Spitzbergen,
2. mestbegünstigelse af positiv karakter bl. a. med hensyn til erstatningsspørgsmålet,
3. indrømmelser i sagen vedrørende den lokale handel på Kola-halvøens nordkyst⁴⁶.

Den 7. februar og derefter den 13. februar forelå henholdsvis den italienske og den norske regerings anerkendelse de jure, og derpå mente regeringen Neergaard, at tiden var inde til at tage spørgsmålet op til en meget indgående overvejelse. I instruks af 20. februar blev Schou anmodet om at søge en samtale med Litvínov. Med henvisning til reservationerne i den midlertidige overenskomst af 23. april 1923 skulle Schou søge oplyst, hvilke indrømmelser, russerne ville gå med til i forbindelse med en dansk de jure anerkendelse.

Erstatningskravene kunne på dansk side opdeles i fire kategorier:

1. Russiske værdipapirer, som fortsat blev noteret på børsen i Paris. For at opnå kredit eller lån i udlandet måtte russerne under en eller anden form anerkende denne gældspost. Skulle f. eks. England yde et stort lån, ville Danmarks situation formodentlig forringes tilsvarende.
2. Tilbagelevering af endnu bestående værdier. Her tænkte man på

45. Som 43. Nr. 111–112.

46. Som 43. Nr. 179.

varelagre, bankdepoter, toldoplæg, indbo o. lign., som endnu kunne identificeres.

3. Fast ejendom, skove, fabrikker o. lign., som enten kunne leveres tilbage i form af koncessioner eller erstattes. Udenrigsministeriet mente at vide, at det havde været tilfældet med nogle statsborgere i lande, som tidligere havde anerkendt de jure.
4. Erstatning for ødelagte værdier. Den af den danske regering nedsatte »Kommission til behandling af danske erstatningskrav mod Rusland« havde indsamlet et stort materiale, men udenrigsministeriet var klar over, at det ville være vanskeligt at få honoreret krav af denne kategori.

Schou skulle nu undersøge, om Sovjetregeringen ville indrømme Danmark mestbegunstigelse inden for samtlige kravs vedkommende eller dog for enkelte kategorier⁴⁷.

Efter at have orienteret sig kunne Schou i en indberetning af 15. marts meddele følgende:

- ad 1. Det var håbløst at forvente russiske værdipapirer indfriet på grund af et sovjetisk dekret om annullering af al udenlandsk gæld, hvilket stod urokkeligt ved magt. Der skulle dog være muligheder for at differentiere i forhold til ydede lån eller kreditter.
- ad 2. Sådanne krav var på det nærmeste umulige på grund af identifikationsvanskeligheder. Kunstgenstande o. lign. betragtes som nationale klenodier og er derfor statsejendom.
- ad 3. Der måtte her skelnes mellem jord, som helt var i offentlig eje, og huse, der kunne være i privat besiddelse. Her skulle tidligere ejere have en chance. Med hensyn til fabrikker var alle store virksomheder nationaliserede, og der ville næppe være noget at stille op for tidligere ejere. Kun hvis driften var gået i stå, kunne disse have en mulighed for at opnå koncession eller gå ind i et blandet selskab med sovjetisk aktiemajoritet. Det findes der eksempler på med enkelte forlængværende tyske ejere, men på ugunstige betingelser. I denne henseende synes der ikke at være diskrimineret mellem de facto og de jure stater.

I indberetningen omtaler Schou overhovedet ikke kategori 4, hvilket kunne tyde på, at han anser denne sag for helt urealistisk, hvad også udenrigsministeriet selv synes at have erkendt⁴⁸.

47. Som 43. Nr. 193–196.

48. Som 40. Pakke 4, nr. 107–113.

Samtidig med de danske overvejelser var der svensk-sovjetiske forhandlinger i gang. I et hemmeligt møde i den svenske rigsdag debatteredes bl. a. et ganske konkret spørgsmål, hvorom den danske gesandt Herluf Zahle den 21. februar kunne indberette, at kong Gustav V i fortrolighed havde fortalt ham, at en tidligere russisk regering havde deponeret ca. 100 millioner svenske kroner i derværende banker. Konsekvensen af en svensk de jure anerkendelse kunne meget vel være, at Sovjetregeringen ville gøre krav på disse penge, og man ville næppe fra svensk side kunne komme uden om denne fordring. Zahle spørger sluttelig, om en lignende sag ville kunne rejses i Danmark⁴⁹.

Det fremgår af udenrigsministeriets svar af 25. februar til Zahle, at man har beskæftiget sig med sådanne problemer. I al fald findes der visse mellemværender, som man kunne tænke sig afgjort ad domstolsvejen, såfremt man anerkendte Sovjetunionen. Resultatet ville da sandsynligvis blive, at et sagsanlæg fra sovjetisk side ville føre til et gunstigt resultat for russerne, medens det omvendt dels vil være udelukket at gennemføre noget sagsanlæg i Sovjet, dels sikkert også ville være udelukket at fremføre modkrav under en af sovjetregeringen anlagt sag i Danmark. Det ville næppe blive anerkendt af en dansk domstol, der nok ville være nødt til at ræsonnere således: den danske sagsøgte har ikke noget krav, thi vel har han lidt skade ved sovjetregeringens dispositioner (konfiskationer osv.), men efter at den danske regering har anerkendt Sovjetregeringen de jure, har den samtidig anerkendt legaliteten af de love og anordninger, i henhold til hvilke skaden er påført vedkommende danske sagsøgte.

Det havde været drøftet at indføre særlige moratorieforanstaltninger over for krav, der måtte rejses af den sovjetiske regering, institutioner eller privatpersoner, men på grund af tekniske og juridiske vanskeligheder var man dog ikke kommet videre med sagen, og det så ud til, at intet andet land havde kunnet gennemføre ordninger af denne art⁵⁰.

Fra Moskva indløb der den 25. februar 1924 en rapport fra Schou, hvori han foreslog, at når nu den norske suverænitet over Spitzbergen var blevet anerkendt af USSR, så kunne man måske fra dansk side også søge at få sovjetregeringens anerkendelse af den dansk-tyske grænse af 1920 samt Danmarks overhøjhed over hele Grønland. Udenrigsministeriet lod forstå, at man ikke ønskede at lade disse spørgsmål indgå i forhandlingerne med Sovjet. Ministeriets direktør, Eduard Reventlow, bemærkede i et notat, at det ville blot kunne give russerne anledning til

49. Som 43. Nr. 228.

50. Som 43. Nr. 235-237.

at rejse modkrav. Emnekredsen for forhandlingerne burde begrænses til generelle praktisk-økonomiske spørgsmål⁵¹.

Reventlows svar på Schous lidt fantasifulde forslag må siges at være relevant og rigtigt, så meget mere som russerne havde en direkte interesse i at få sagen om Spitzbergen afklaret på grund af deres rettigheder til kuludvinding og af hensyn til de derboende sovjetiske statsborgere, hvorimod Grønland ikke frembød tilsvarende problemer. Den dansk-tyske grænsedragning var en del af Versailles-fredens bestemmelser, som Sovjetunionen ikke var medunderskriver af.

Hvad angik erstatningsspørgsmål anså Schou det for håbløst at optage en detaljeret drøftelse, som blot kunne forhale en dansk de jure anerkendelse. Schou ville anbefale en snarlig afgørelse med henvisning til, at det ville lette situationen for »Østasiatisk Kompagni« og »Sibirisk Kompagni«, som lå i forhandling med de russiske myndigheder. Dertil kom, at efter Østrigs anerkendelse den 20. februar 1924 ville Danmark og Tjekkoslaviet være de eneste stater i Europa, der var repræsenteret i Moskva på basis af de facto anerkendelse⁵².

I en indberetning af 4. marts 1924 opsummerede Schou efter en samtale med Litvínov de sovjetiske synspunkter således:

1. Sovjetunionen havde i forbindelse med Storbritanniens, Italiens og Norges anerkendelse ikke godkendt nogen form for erstatningskrav.
2. Italien, der kom først med anerkendelse de jure, havde opnået en præmie i form af mestbegunstigelsesklausul, der dog kun gjaldt handel.
3. Det samme kunne stilles Danmark i udsigt, hvis anerkendelse ville fremkomme snarest.
4. Det forventedes, at Sverige ville opnå samme vilkår som Norge og Italien.
5. England ville næppe opnå nogetsomhelst ved forhandlinger om erstatningskrav.
6. Udtrykket »Toutes autres conditions égales« var uklart og nødvendiggjorde en fortolkning⁵³.

Det er bemærkelsesværdigt, at Litvínov i det af Schou anførte punkt 5 skulle have udtalt sig så kategorisk i betragtning af, at forhandlingerne med Storbritannien om dette emne overhovedet ikke havde taget deres begyndelse.

51. Som 40. Pakke 4. Nr. 30.

52. Som 43. Nr. 241-243.

53. Som 51. Nr. 58-68.

Det i punkt 6 anvendte udtryk findes i den midlertidige overenskomsts artikler II, IV, VII, VIII og IX, hvori følgende passus gentages vedrørende henholdsvis handelsforhold, næringsrettigheder, skibsfart, transit og transport: »Danmark skal dog i denne henseende ikke kunne gøre krav på de særlige rettigheder og privilegier, som Rusland måtte indrømme et land, der har anerkendt eller måtte anerkende det de jure, medmindre Danmark er villig til at tilstå Rusland de tilsvarende indrømmelser som det pågældende land. . .« Det er atter et vidnesbyrd om Moskvas utvetydige distinktion mellem de facto- og de jure-stater, der ligger bag den citerede sætning.

Samtidig med de danske forhandlinger om anerkendelse de jure foregik der tilsvarende drøftelser med den svenske og den hollandske regering. Et resultat af Sveriges forhandlinger forelå den 15. marts 1924, da der blev underskrevet en svensk-russisk overenskomstdeklaration ledsaget af svensk anerkendelse de jure af USSR. For Hollands vedkommende lå det imidlertid noget vanskeligere, hvilket fremgik af en indberetning den 11. marts fra den danske gesandt i Haag Axel Nørgård. Han oplyste, at den hollandske udenrigsminister van Karnebeek mente, at det var uundgåeligt at anerkende Rusland af hensyn til Rotterdams stilling som transithavn for den russiske kontinentalhandel, hvilket ville have betydning i konkurrencen med Antwerpen. Men den hollandske justitsminister, dr. Heemskerck, var modstander. Hans hustru var af en fornem russisk aristokratfamilie og fanatisk antisovjetisk, og hun var tillige en meget myndig og indflydelsesrig dame, så udsigterne til et positivt resultat var ret små⁵⁴.

Det udenrigspolitiske Nævn, der dengang var et fællesudvalg af folketings- og landstingsmedlemmer, skulle informeres af hensyn til det forestående folketingsvalg, der var blevet udskrevet til den 11. april 1924. Udenrigsminister Cold sendte den 27. marts nævnet et memorandum, der i hovedpunkterne bygger på Schous indberetninger, og hvori det hed, at det ville være ønskeligt, om regeringen sikrede sig den fornødne indforståelse fra de politiske partier om, at der fra dansk side ville foreligge en de jure-ankendelse i den nærmeste fremtid. Tjekkoslaviet var nu den eneste stat i Europa, der foruden Danmark kun havde en de facto forbindelse med Sovjetunionen, og den tjekkiske udenrigsminister Benes havde udtalt, at han var rede til en de jure anerkendelse uden nogen- somhelst betingelser. Holland var også godt på vej. Sammenlignet med den svensk-russiske overenskomst ville den midlertidige overenskomst mel-

54. Som 51. Nr. 78-81.

lem Danmark og Sovjet af 23. april 1923 stadig være et brugbart grundlag for det traktatlige forhold mellem de to stater. Der eksisterede dog usikkerhed med hensyn til reservationerne i den omtalte traktats artikler II, IV, VII, VIII og IX. Det ville være Schous opgave over for Litvínov at understrege, at dansk de jure anerkendelse i henhold til den midlertidige traktat ville medføre, at Danmark automatisk ville komme til at nyde samme rettigheder som andre de jure-stater, f. eks. Norge og Sverige. Muligvis ville Litvínov hævde, at stater, der havde anerkendt før den 15. februar 1924, skulle have en særstilling⁵⁵.

Den sovjetiske udenrigskommissær Chichérin havde været inde på spørgsmålet om det danske folketingsvalg og dets mulige konsekvenser, da han under private former efter en middag hos Schou udtalte, at han snart ønskede at se Schou som gesandt i Moskva, men at fransk indflydelse i København åbenbart søgte at hindre eller forsinke dansk anerkendelse. Chichérin var klar over, at det forestående folketingsvalg kunne forhale en afgørelse, som dog sikkert ville blive fremskyndet af en regering Stauning i Danmark. Chichérin berørte tillige spørgsmålet om bælteerne og en neutralisering af Østersøen, hvilket fremgår af et privatbrev fra Schou til E. Reventlow⁵⁶.

Det er muligt, at Chichérin, der året før havde været sovjetisk delegationsleder på konferencen i Lausanne, kan have haft en parallellisering med de tyrkiske stræder og Sortehavet i tankerne. Der blev dog aldrig mere ud af denne løst udkastede idé.

Det danske forfatningsmæssige spørgsmål om rigsdagens eventuelle medvirken ved en de jure anerkendelse belyses i et udenrigsministerielt responsum af 29. marts 1924, hvori det hedder, at en sådan anerkendelse er en regeringshandling, der efter fast praksis kræver kongelig resolution uden for statsråd. Der fandtes ingen forskrift, som påbød, at rigsdagen skulle medvirke ved anerkendelse af en stat, og det var ligeledes fast praksis, at beslutning herom blev taget af regeringen uden rigsdagens medvirken. Rigsdagen blev således ikke spurgt ved Danmarks anerkendelse af Albanien, Tjekkoslaviet, Estland, Finland, Letland, Litauen, Polen, Ungarn og Østrig⁵⁷.

I indberetning af 29. marts 1924 orienterede Schou om sit syn på moratoriespørgsmålet i sammenhæng med hele den juridiske side af erstatningsproblemet. Russernes grundtanke var den, at de ved den sovjetiske lovgivning forvoldte tab for udlandet måtte betragtes ikke som

55. Som 51. Nr. 155–158.

56. Som 51. Nr. 164–169.

57. Som 51. Nr. 172.

private krav, men som krav mod sovjetregeringen fra de fremmede stater, hvis borgere havde lidt tab. Sådanne internationale krav kunne ifølge sagens natur ikke gøres til genstand for inddrivning ad rettens vej, men kun for forhandling. I hvilket omfang de skulle opfyldes måtte afhænge af en politisk-økonomisk styrkeprøve.

De jure anerkendelsen betød ganske vist en anerkendelse af den sovjetiske lovgivning – hvorvidt kun den nuværende eller også den nu ophævede fik stå hen. Udlandet anerkendte den nu bestående retstilstand, således som den var skabt til dels ved de nu afskaffede love, men det gav ikke afkald på at kræve erstatning for de tab, som skabelsen af denne retstilstand havde påført fremmede stater eller borgere⁵⁸.

Til Schous indberetning kan det bemærkes, at hovedsynspunktet nøje svarer til det almindelige princip, som er nedlagt i den britiske anerkendelsesnote af 1. februar 1924. I øvrigt var det netop disse synspunkter, som blev forfægtet af den sovjetiske delegation under Rakóvskijs ledelse, da spørgsmålet var genstand for forhandlinger i London senere på året.

I et telegram d. 31. marts 1924 fra udenrigsminister Cold til den danske delegation i Moskva meddeltes det, at regeringen i et ministermøde havde besluttet at anerkende Sovjetunionen under forudsætning af, at Danmark ikke retligt blev stillet ugunstigere end andre stater, som havde anerkendt det eller måtte anerkende de jure, med hensyn til erstatningskravene og en traktatmæssig regulering af handelsforbindelsen. I første henseende ville man acceptere en note enslydende med den norske og den svenske; i sidstnævnte henseende ønskede man en skriftlig tilkendegivelse af, at de tidligere reservationer bortfaldt, således at Danmark fremtidig skulle nyde fuld mestbegunstigelse på disse områder.

Såfremt sovjetregeringen accepterede reservationernes bortfald, men skulle ønske samme forbehold taget som i den svenske overenskomst med hensyn til begunstigelser, der var givet stater, som de jure havde anerkendt før den 15. februar, så skulle dette indtil videre afvises som værende en væsentlig begrænsning i mestbegunstigelsen, der ville kunne få alvorlige konsekvenser, navnlig for dansk skibsfart. Med henvisning til det allerede af Lenin knæsatte princip, at den, der kommer sidst, må vente at opnå mindst, skulle det fremhæves, at Danmark ved den midlertidige overenskomst netop havde sikret sig ret til gennem de jure anerkendelse – uanset tidspunktet for denne – ifølge sagens natur at

58. Som 51. Nr. 179–183.

opnå ligestilling med de jure-stater og således allerede dengang skulle være garanteret potentiel mestbegunstigelse også med de stater, der havde anerkendt inden den 15. februar. I denne ret var der hverken ved selve aftalen eller under forhandlingerne derom foretaget nogen begrænsning som ovennævnte, hvorfor kravet derom måtte være i umiskendelig modstrid med aftalens ånd og bogstav. Til privat efterretning for Schou sluttede udenrigsministeren telegrammet med at oplyse, at det fra den danske regerings side var en forudsætning, at selve anerkendelsen ikke fandt sted før folketingsvalget⁵⁹.

Det fremgår af Litvínovs forslag til regeringserklæring, at Sovjetunionen til erstatning for reservationerne ville indrømme den danske regering og danske undersåtter de samme rettigheder, som var givet stater, der havde anerkendt efter den 14. februar 1924. I chiffterelegrammet fra Moskva den 4. april erindrede Schou om, at Norges anerkendelsesdato netop var den 15. februar, og at det dermed tilsyneladende var Litvínovs hensigt, at de tre nordiske lande skulle ligestilles⁶⁰.

Samme dag sendte Litvínov et telegram til den sovjetiske repræsentant i København Hein, hvori han meddelte, at han over for Schou havde bekræftet sovjetregeringens mening om reservationerne, og at der kun kunne være tale om at indrømme Danmark samme omfang af mestbegunstigelse, som Sverige havde fået⁶¹.

I den forbindelse kan det være oplysende at betragte teksten til den svensk-russiske regeringserklæring af 15. marts:

Erklæring vedrørende gensidige krav.

Sovjetunionens regering og den kongelige svenske regering erklærer, at hver af de kontraherende parter forbeholder sig alle sine egne krav tillige med krav fra de to landes undersåtter og institutioner på den anden part med hensyn til ejendom eller rettigheder eller med hensyn til forpligtelser, der er indgået af hver parts nuværende eller tidligere regeringer. Hverken Sovjetunionens regering eller den kongelige svenske regering giver afkald på noget af deres krav om erstatningsbetaling eller tilbagegivelse af ejendom. De omtalte krav skal ikke underkastes – under i øvrigt lige betingelser – en mindre fordelagtig behandling end de tilsvarende krav, der hidrører fra tredieland eller dets statsborgere.

V. Ossínskij

E. Löfgren

Underskrevet uden reservation for ratifikation.⁶²

59. Som 51. Nr. 184–187.

60. Som 40. Pakke 5. Nr. 11 og 28.

61. Som 21. Bind 7. (Moskva 1963). S 177.

62. Som 60. Nr. 29.

Af reservationernes ordlyd i den midlertidige overenskomst må det udledes, at den på ingen måde giver Sovjetregeringen nogensomhelst ret til at forskelsbehandle lande, der anerkender Sovjetunionen de jure i forhold til en mere eller mindre vilkårlig fastsat dato. Det må konstateres, at Danmark var i sin gode ret til at nyde de samme rettigheder og privilegier som stater, der havde anerkendt de jure uanset tidspunktet for anerkendelsen. Sovjetunionen kunne med større ret have stipuleret en helt anden skæringsdag, nemlig den 16. april 1922, da Tyskland i Rapallo-traktaten ved den gensidige de jure anerkendelse havde frafaldet alle erstatningskrav mod Sovjet, der var en følge af diverse nationaliseringsdekreter. Dette tyske afkald skete udtrykkeligt på betingelse af, at Sovjet ikke på et senere tidspunkt anerkendte tilsvarende krav fra andre lande eller deres statsborgere. Hvis man i Danmark og andre lande, hvor der herskede tvivl om muligheden for at rejse erstatningskrav, havde erindret sig denne sovjetiske forpligtelse og dens rækkevidde, ville vestlige politikere kunne have gjort sig nogle mere nøgterne og koldsindige overvejelser. Men set med Moskvas øjne kunne der udmærket stadig føres en splittelsespolitik over for den kapitalistiske verden med de jure anerkendelse og erstatningsproblemer som hovedindsats – også i 1924.

Der findes et ganske klart vidnesbyrd om det sovjetiske præmierings-system i et interview med Alexandra Kollontáj. Sovjetunionens diplomatiske repræsentant i Norge fra 1923–26. Hun udtalte til »Arbejder-Bladet«, at det var klart, at de magter, som fremdeles stillede sig fjendtligt, ville Rusland om ikke ligefrem boycotte, så dog behandle ugunstigere end dem, der allerede havde anerkendt Sovjetunionen⁶³.

Folketingsvalgets resultat blev et tab for det hidtidige regeringsparti Venstre på 7 mandater og en tilsvarende gevinst for Socialdemokratiet, hvis leder Thorvald Stauning af Christian X fik overdraget at danne det nye ministerium. Den 23. april dannedes da Danmarks første arbejderregering, hvis udenrigsminister blev den professionelle diplomat Carl Moltke, der siden 1912 havde været dansk gesandt i Berlin.

Den nye udenrigsminister gjorde i et telegram d. 30. april til den danske gesandt i Haag opmærksom på, at Danmark kunne blive nødt til at godkende det russiske krav om skæringsdatoen d. 14. februar, hvis russerne fastholdt dette som ufravigeligt. I modsat fald ville de jure anerkendelsen blive udskudt på ubestemt tid, hvilket kunne indebære store betænkeligheder for Danmark. Moltke lagde vægt på, at den hollandske regering blev orienteret om Danmarks stilling, og han forventede gensi-

63. »Arbejder-Bladet« den 21. marts 1924.

dighed fra hollandsk side. Det var dog stadig et åbent spørgsmål, om russerne med hensyn til mestbegunstigelse alene sigtede på de fordele, der allerede var givet til de stater, der havde anerkendt før den 14. februar, eller om det også ville omfatte fremtidige indrømmelser til lande i denne privilegerede gruppe⁶⁴.

På grund af den ortodokse kirkes påskefest og 1. maj-festlighederne havde Schou først kunnet opnå en samtale med Litvínov en uge ind i maj måned. Han forventede et klart afslag på de danske ønsker om en bedre mestbegunstigelsesklausul, og han mente ikke, at Danmark kunne opnå bedre betingelser ved at vente. Det kunne forventes, at USA og Frankrig til sin tid næppe ville nøjes med mindre end Storbritannien og Italien, og sådanne begunstigelser ville Danmark automatisk få del i efter det forhåndenværende russiske forslag.

Schou anså det for sandsynligt, at Sovjetunionen ville indrette sig på normalt samkvem med omverdenen og være villig til at overholde sine internationale forpligtelser, når det først var blevet optaget som ligeberettiget medlem af det mellemfolkelige retssamfund. I Narkomindél, det sovjetiske udenrigskommissariat, troede man, at der lå fransk indflydelse bag den danske tøven; ja, man antydede endog, at enkekejserinde Dagmar havde en finger med i spillet. Schou fremhævede atter de danske firmaers vanskeligheder, hvis en de jure anerkendelse ikke snart var en realitet. Det drejede sig om Ø. K., Riffelsyndikatet og »Sibirisk Kompagni«, men også dansk skibsfart ville lide tab, eftersom chartring af udenlandsk tonnage var et regeringsanliggende i Sovjetunionen. Sluttelig appellerede Schou direkte til Stauning om hurtig anerkendelse⁶⁵.

Der er fra denne sidste samtale mellem Schou og Litvínov bevaret et sovjetisk notat af 6. maj om samtalens indhold. Hele den sædvanlige argumentation om reservationerne blev repeteret fra begge sider. Hvis sovjetregeringen gik ind på de danske krav vedrørende reservationerne, ville det berøre hele den sovjetiske handelspolitik, og det kunne tillige skade forholdet til de andre skandinaviske lande. Russerne kunne ikke på nogen måde godtage den danske fortolkning af de omstridte punkter i den midlertidige overenskomst. Hvis den danske regering ikke kunne fravige sin egen udlægning, kunne man lade spørgsmålet stå åbent, indtil der blev sluttet en ny handelsaftale. Men hvis Danmark ønskede klarhed nu, ville Litvínov foreslå, at det i positiv form blev fastslået, at de pågældende artikler i den gamle aftale blev fortolket på den måde, at Danmark ikke i noget tilfælde blev stillet ringere end Sverige, Norge

64. Som 60. Nr. 35-36.

65. Som 60. Nr. 55-58 og 65-66.

og andre lande, som senere måtte anerkende Sovjet. Litvínov henledte Schous opmærksomhed på, at netop på grund af begrænsningen i mestbegunstigelsesspørgsmålet blev forhandlingerne med Holland sprængt⁶⁶.

Da Schou skrev til Stauning, havde udenrigsminister Carl Moltke allerede den 11. maj anmodet Christian X om bemyndigelse til at anerkende U. S. S. R., hvilket kongen bifaldt den 14. maj⁶⁷.

I et memorandum af 20. maj 1924, udarbejdet af direktør Reventlow, der anfører de velkendte argumenter for og imod dansk anerkendelse de jure, hedder det sluttelig: »Fremdeles kunne en afventende holdning synes naturlig, såfremt der var udsigt til det nuværende russiske regimes ophør, men at regne med en sådan eventualitet inden for en nærmere fremtid synes ikke at have begrundelse i de for udenrigsministeriet foreliggende oplysninger«.

Sådanne refleksioner angående det kommunistiske styres stabilitet, og hvad der eventuelt kunne efterfølge dets sammenbrud og de mulige konsekvenser af en forhastet anerkendelse, ses i øvrigt ikke at have spillet nogen væsentlig rolle på grundlag af det forhåndenværende kildemateriale, men de kom dog til udtryk, da Det udenrigspolitiske Nævn i sit møde den 3. juni fik sagen til behandling. Her gjorde Moltke rede for situationen.

Han oplyste, at ifølge en dépêche fra Moskva var Litvínov via Holland på vej til London. Omend det russiske styre nu var inde i en evolution, var det usandsynligt, at det skulle resultere i et styre, der ville »straffe« de stater, der havde anerkendt de jure. Endvidere var der nu allerede så mange lande, der havde foretaget dette skridt. Den ugunstige handelsbalance i forhold til Rusland skulle man ikke lægge så stor vægt på; sådan havde forholdet altid været.

De radikale og Socialdemokraterne gav straks deres tilslutning; på Det konservative Folkepartis vegne frarådede folketingsmand Emil Piper dansk anerkendelse. Til sidst understregede Moltke, at det ville rumme en stor fare for Danmark, hvis Holland skulle anerkende før vi. Nævnet tog anerkendelsen til efterretning og overlod til regeringen at bestemme tidspunktet⁶⁸.

De langstrakte forhandlinger fandt deres endelige afslutning i London, hvor Litvínov og Schou underskrev regeringsdeklarationerne uden ratifikationsforbehold, og fra det danske udenrigsministerium udsendtes

66. Som 61. S. 252.

67. Som 60. Nr. 81.

68. Som 60. Nr. 82 og Holger Andersens privatarkiv. Rigsarkivet nr. 5031, pakke med sager vedrørende Det udenrigspolitiske Nævn.

den 18. juni 1924 til samtlige gesandtskaber, generalkonsulater og konsulater følgende telegram:

Under 18. ds. har danske regering anerkendt Socialistiske Rådsrepublikkers Forbunds regering de jure. Ved noteveksling fastslået handelsforbindelse; indtil endelig traktat afsluttes reguleres ved midlertidige traktat med modifikationer, hvorved Danmark ligestilles Norge, Sverige og senere anerkennende lande. Samtidig tilsikret erstatningskrav, mestbegunstigelse tilsvarende form Italien, Norge, Sverige.⁶⁹

Moltke

Det ses heraf, at Danmark med hensyn til den handelsmæssige regulering har måttet acceptere det sovjetiske forslag, hvorimod der for erstatningskravenes vedkommende var opnået ligestilling med Italien, der havde anerkendt de jure den 7. februar.

Samme dag, som underskrivningen fandt sted i London, sendte Litvínov et brev til Schou, hvoraf det fremgik, at russerne ikke havde glemt affæren med Ø. K.s skibe (s. 187). Sovjetregeringen opretholdt sin ejendomsret til alle skibe, der havde tilhørt den russiske marine og handelsflåde, som var blevet nationaliseret ved regeringsdekret af 26. januar 1918. De russiske myndigheder havde ved tidligere lejligheder i noter protesteret over for de respektive regeringer⁷⁰.

Slutkapitlet om de danske erstatningskrav mod Sovjetunionen blev skrevet i Moskva februar 1964, da der blev undertegnet en dansk-sovjetisk overenskomst om erstatningskrav, der hidrørte fra de baltiske områders indlemmelse i Sovjetunionen i 1941. Under forhandlingerne herom benyttede man lejligheden til at fremføre krav, der stammede fra nationaliseringerne i Rusland i 1917 og de følgende år. Disse krav blev umiddelbart afvist af Sovjetunionen. For de baltiske områders vedkommende modtog den danske regering i alt 2.6 millioner kr. mod at frafalde alle andre krav fra tiden før 1941⁷¹.

Den 19. juni bragte et københavnsk demonstrationstog til Kronprinsessegade 4 sin hyldelse til den sovjetiske delegation, og på Danmarks kommunistiske Partis vegne gratulerede partiets formand, Ernst Christiansen, med den moralske og politiske sejr, som den russiske revolution kunne notere ved Danmarks de jure anerkendelse, Cesar Hein takkede for hilsenen og for, at de danske kommunister ved deres arbejde havde bidraget til resultatet⁷².

69. Som 60. Nr. 89.

70. Som 61. Nr. 92.

71. Lovtidende C, 1964. Bek. af 16. juli 1964, s. 209.

72. »Arbejder-Bladet« den 20. juni 1924.

Den nystiftede forening »Dansk-Russisk Samvirke« fejrede også begivenheden ved en sammenkomst i Paladsteatrets selskabslokaler, der én gang om ugen skulle være mødested for russiskinteresserede. Herom fortælles i »Berlingske Tidende«s referat:

»Blandt de tilstedeværende var bl. a. socialminister Borgbjerg, chefen for den russiske handelsdelegation Cesar Hein og sekretæren Rubini, direktørerne Langkjær, Fasting og Schou-Kjeldsen, bankdirektør Gordon fra Nordisk Kreditbank, direktør J. Sehested, forfatteren Aage Heinberg, cand. jur. Lannung, litograf Cato, overretssagfører Schmidt m. fl.

Foreningens formand, sekretær for De samvirkende Brugsforeninger, Georg Bolgan, bød velkommen, idet han gjorde rede for foreningens fremtidsopgaver. Det var meningen at erhverve eget hus og at oprette et oplysningskontor m. m., men hvad der særlig interesserede, var talerens meddelelse om, at man agtede at få så fremtrædende sovjetledere som Zinóvjev og Lunacháskij hertil som foredragsholdere i foreningen. Man ville tillige arbejde for at få udstillinger her i København af russisk kunst og af skolernes arbejde m. m. Direktør Fasting talte smukt for generalkonsul Schou, hvem han ønskede held og lykke i hans virksomhed.

Generalkonsul Schou takkede i hjertelige vendinger. Det var fortræffeligt, at der var dannet en forening, som havde påtaget sig den opgave at fremme samarbejdet mellem de to lande, bestræbelser han af al sin evne ville støtte. Han var af den bestemte opfattelse, at der var store, gensidige økonomiske interesser, og at den vilje, der havde givet sig til kende både fra dansk og russisk side i retning af et samarbejde, ville blive mere frugtbringende end hidtil.

Dr. Cesar Hein sluttede sig til dette ønske, hvorefter socialminister Borgbjerg fik ordet. Skønt anti-bolshevik var han klar over, at der var sket en nyfødsel i Rusland, og han troede, at danskerne ville have chancer derovre, thi som Krásin engang havde udtalt: til det lille Danmark har Rusland altid penge nok.

Der blev endnu holdt nogle taler, og først over midnat fandt opbruddet sted.⁷³

I et interview med »Politiken« udtalte Cesar Hein, at der nu ville finde en stærk udvikling sted, ikke mindst på det kulturelle område. Også handelen ville vokse betydeligt. Han gjorde opmærksom på, at Rusland ikke ville være i stand til at købe varer i Danmark uden kredit i lighed med handelsbetingelserne, der gjaldt for Tyskland, England og Sverige. Hvis man ønskede en hurtig og betydelig udvidelse af handelen med Rusland, måtte de danske banker gå ind på at finansiere denne handel. Danske firmaer som »Store Nordiske«, »Sibico« og »Andersen og Robinson« havde allerede opnået koncessioner i Rusland. Det væsentlige ville efter sovjetdiplomatens mening være, at den danske presse havde en meget vigtig og ansvarsfuld opgave med at give sund, objek-

73. »Berlingske Tidende« den 24. juni 1924.

tiv og alsidig oplysning. Desværre blev det danske publikum stadig fyldt med rygter, som blev fabrikeret på Rigas, Helsingfors' eller andre byers løgnecentraler. Sandsynligvis ville den sovjetiske delegation vokse til 30 personer, men på det punkt måtte man tage i betragtning, at gesandtskabet også havde hele handelen under sig. Man ville antagelig flytte fra Kronprinsessegade, hvor bygningen var uegnet til de fremtidige funktioner. Endvidere håbede man på at overtage den russiske kirke i Bredgade i lighed med, hvad der havde været tilfældet i Berlin ⁷⁴.

Allerede i juli 1924 blev Cesar Hein som gesandt afløst af Mikhaíl Kobétskij, der blev forflyttet fra Estland til Danmark. Den nye gesandt var godt kendt med danske forhold, idet han som landflygtig havde opholdt sig her i landet fra 1908 til 1917 og ernæret sig som sproglærer og korrespondent.

I december tiltrådte Kobétskij sin nye post. I et interview forsvarede han det statslige monopol på udenrigshandelen, som den kapitalistiske verden havde så svært ved at forlige sig med. Det ville være uklogt at spille tiden med at vente på, at de gamle metoder skulle komme i anvendelse igen. Man måtte gøre sig fortrolig med det nye system og indrette sig efter det. Den sovjetiske stat ville selv have hånd i hanke med de værdier, der skulle omsættes for det russiske folks almenvel.

Journalisten spurgte, hvordan det stod til med Trotskijs »politiske« sygdom? Kobétskij svarede, at man godt kunne kalde det en politisk sygdom, for så vidt som den måske var blevet forværret ved hans ivrige politiske virke i den senere tid. Meningsforskellene i det kommunistiske parti drejede sig om den historiske opfattelse af de begivenheder, der førte til revolutionen i 1917. Men uenigheden i de forskellige synspunkter forhindrede dog ikke, at man stadig arbejdede videre sammen på den fælles kommunistiske kurs, udtalte Kobétskij fortrøstningsfuldt.

Den vestlige frygt for Tredie Internationales politiske undergravningsarbejde kommenterede Kobétskij således: Komintern er ikke et russisk organ, men en international sammenslutning. Over 50 lande er repræsenteret, og den sovjetiske regering har givet den asyl. Sovjet på sin side kunne have al god grund til at frygte, at de borgerlige regeringer ville søge at fremkalde omvæltninger i Rusland. »Tænk på, at de har finansieret talrige hvide opstande, organiseret blokade, sendt oprørere våben og ammunition. Derimod foreligger der ikke et eneste bevis for, at Sovjet på ulovlig vis har blandet sig i de borgerlige landes forhold«, sluttede sovjetdiplomatens ⁷⁵.

74. »Politiken« den 21. juni 1924.

75. »Politiken« den 15. december 1924.

Lillejuleaftensdag 1924 afleverede Mikhaíl Kobétskij sine akkreditiver ved en audiens hos Christian X på Amalienborg slot.

Analyse og konklusion

Det må understreges, at Danmarks forhold til Sovjetunionen siden 1917 og til vore dage har været og fortsat er bestemt af den kendsgerning, at vi er en del – og dertil et ganske underordnet led – af den såkaldte vestlige verden. Det er udelukkende i denne sammenhæng, at dansk udenrigspolitik kan tolkes, og dette forhold vil være ledetråden for de afsluttende betragtninger. Efter første verdenskrig var Danmark politisk, økonomisk og følelsesmæssigt nær knyttet til de sejrende ententemagter, og efter anden verdenskrig blev Danmark medlem af den Nordatlantiske Forsvarsalliance.

I begyndelse af 1920'erne ønskede sovjetregeringen fuld diplomatisk de jure anerkendelse af de kapitalistiske stater, da de ledende politikere i Kreml mente, at dette ville begunstige ydelsen af udenlandske kreditter og tjene til at udvikle udenrigshandelen. Normale diplomatiske forbindelser ville desuden være en garanti mod genoptagelse af militær intervention og endelig give sovjetmagten international prestige. Men de gentagne indædte resolutioner fra Komintern kunne ikke undgå at gøre indtryk i Paris, London, Rom – og København, hvor man nærrede en del skepsis med hensyn til russernes sande hensigter, hvor meget sovjetregeringen så end søgte at fremhæve Kominterns absolutte uafhængige stilling over for den officielle sovjetiske udenrigspolitik. Karakteristisk i så henseende er følgende Komintern-resolution i 1922:

»Eksekutivkomiteen erklærer, at Komintern ikke vil lade sin handlefrihed begrænse af nogensomhelst forpligtelser. Vi er det borgerlige samfunds dødelige fjender. Enhver ærlig kommunist vil kæmpe mod det borgerlige samfund til sit sidste åndedrag – i ord og i gerning – og om nødvendigt med våben i hånd. Det er den kommunistiske Internationales historiske opgave at begrave det borgerlige samfund«.

På lignende vis blev de sovjetiske synspunkter dokumenteret igennem en udtalelse af næstformanden i folkekommissærernes råd Lev Kámenev dagen før undertegnelsen af den anglo-sovjetiske handelsaftale i marts 1921: »Kapitalisterne, som vil blive tvunget til at arbejde på de vilkår, vi tilbyder dem, vil grave deres egen grav«. Da Labour i England havde dannet sin første regering, mente Kámenev, at dette ville tjene til at afsløre arbejderpartiets ledere som revisionistiske klasseforrædere. Lenin selv har også tilkendegivet sin mening om Ruslandshandelens betydning

for de kapitalistiske lande: »Vi må ikke glemme, at de kapitalistiske magters behov og interesser må kræve konsolidering og udvidelse af handelsforbindelserne med os. Eftersom disse interesser eksisterer, vil den elementære økonomiske nødvendighed gøre sig gældende til syvende og sidst på trods af diskussioner, stridigheder og afbrydelse af forhandlinger vedrørende disse spørgsmål«.

Sådanne udtalelser kunne sammenfattes i en slags marxistisk-leninistisk doktrin: I er slaver af jeres egen kapitalistiske gridskhed. I har ingen stolthed, ingen principper, ingen ære, når der står profit på spil. I den blindhed, der er karakteristisk for en døende samfundsklasse, lader I hånt om vor vilje til at knuse jer; I vil kappes om at vinde vor gunst. Drevet frem af konkurrencen vil I gøre sådan, som vi ønsker, indtil det øjeblik vi er rede til at udrydde jer. Takket være kapitalisternes og imperialisternes profitbegær får vi de midler i hænde, hvormed vi vil tilintetgøre dem.

Når man på den tid i Vesten talte om det russiske marked, må det præciseres, at et marked i traditionel forstand med prisansættelser på grundlag af efterspørgsel og udbud overhovedet ikke eksisterede. Sovjetregeringen havde monopoliseret udenrigshandelen. Kun centralmagten kunne optræde som køber og sælger af varer. Ved at afskaffe uafhængige domstole og forvandle dem til administrative politiske organer var det retlige grundlag for internationalt handelssamkvem fjernet. Handelen med den kapitalistiske verden var et nødvendigt onde, der havde til formål af gøre Sovjetrusland økonomisk og militært selvforsynende. Udenrigshandelen kunne opfattes som »en handel, der skulle gøre en ende på al handel«.

En væsentlig hindring for fælles optræden i økonomiske spørgsmål over for Sovjet var Vestens manglende solidaritet, og det gælder såvel handelsforhold som med hensyn til kreditter, gældsordninger og erstatningsspørgsmål. I den kapitalistiske lejr var der altid kredse i erhvervslivet, der prioriterede udsigten til profit højere end samlet front mod øst. Moskva kendte disse forhold og kunne regne med at udnytte dem til egen fordel.

Spørgsmålet om propaganda dukkede også op gang på gang i forbindelse med forhandlinger af den ene eller den anden art, og frygten for kommunistisk propaganda medførte derfor, at der i traktater og aftaler mellem Sovjet og de vestlige stater blev optaget artikler, der forpligtede de kontraherende parter til at afholde sig fra propaganda mod hinanden. Men propaganda var et tvetydigt begreb. På den ene side kunne sovjetregeringen meget vel give afkald på at drive en forholds-

vis harmløs agitation for sine egne sociale og politiske anskuelser, og på den anden side alligevel – gennem Komintern og dets aflæggere – organisere kommunistiske stødbrigader, der var loyale over for Moskva og doktrineret i berettigelsen af undergravende virksomhed, vendt mod det borgerlige samfund. Den internationale revolutionære avantgarde var rede til gennem aktioner at omstyrte deres egne regeringer ad voldelig vej og selv gribe magten. Det var en virksomhed af en helt anden karakter end den form for propaganda, som de vestlige lande mente, at de traktatmæssigt havde garderet sig mod. Et velkendt eksempel på kløften mellem den officielle politik og kendsgerningerne, der talte deres tydelige sprog, ses i kontrasten mellem Rapallo-politikken efter 1922 på den ene side og de indrepolitiske forhold i Tyskland på den anden side.

Ved siden af det økonomiske samarbejde banede Rapallo-traktaten vej for hemmelige kontakter mellem det tyske Reichswehr og Den røde Hær. Tyske militærekspertter arbejdede som instruktører i sovjetarméen og fik på sovjetisk territorium lejlighed til at træne piloter og tankpersonale, hvorved de militære restriktioner, der ifølge Versailles-freden var pålagt Tyskland, blev omgået. Normale diplomatiske forbindelser med 20'ernes Weimarrepublik forhindrede dog ikke Komintern i at opretholde snæver kontakt med det tyske kommunistparti og derigennem underminere den kapitalistiske tyske republik. For Moskva var denne dobbelthed en bekræftelse dels på en kapitalistisk stats svaghed, dels på et korrumpet samfundssystems hykleri og kynisme.

Da der i 1933 forhandlede om USA's anerkendelse de jure af Sovjetunionen, krævede man fra amerikansk side visse forsikringer underskrevet. Man ville sikre sig mod, at en sovjetisk ambassade skulle blive benyttet som kommunistisk spion- og propagandacentral. Man forlangte legal beskyttelse for amerikanske statsborgeres liv og ejendom i USSR, og deres ret til religionsudøvelse på sovjetisk område skulle sikres. Værdien af disse forsikringer var tvivlsom, men præsident Roosevelt var ikke besværet af juridiske spidsfindigheder. Han ønskede først og fremmest et politisk resultat, og forsikringerne var gode nok i den forstand, at de kunne overbevise den amerikanske offentlighed om, at man under udarbejdelsen af traktaten havde tænkt sig godt om og havde handlet ansvarsbevidst ved at få russerne til at underskrive en række forpligtelser, der var velegnede til at kaste sand i øjnene på en mistroisk kongres og berolige en hysterisk presse. Når alt kom til alt, kunne Komintern dog uden skrupler fortsætte sin undergravende aktivitet, som den havde gjort i årevis, og den sovjetiske regering kunne vaske sine hænder og

som sædvanlig fralægge sig ansvaret med henvisning til, at Komintern var en uafhængig organisation, som nu tilfældigvis havde sæde i Moskva.

Det kan med rimelighed hævdes, at Sovjet, der ønskede handel, kreditter og anerkendelse, fik sine ønsker opfyldt uden at gøre væsentlige indrømmelser med hensyn til betaling af fortidens gæld og erstatninger for nationaliseret ejendom, og Danmarks situation adskiller sig på ingen punkter fra det generelle helhedsbillede af 1920'ernes internationale politik. Landets muligheder inden for rammerne af den vestlige verdens politik over for Sovjet var overordentlig begrænsede, og den løsning, som det danske diplomati fandt frem til ad snørklede veje, kan nok betegnes som den gyldne middelvej, hvor glansen vel var blevet lidt mat og middelvejen en ret bred alfarvej, hvor andre havde ryddet hindringerne til side og givet grønt lys for de mere forsigtige og nølende.

Det skandinaviske samspil, som er et karakteristisk træk i vor tids globale politik, ses ikke at have gjort sig tilsvarende gældende i efterkrigstidens Europa. Det kan konstateres, at et vist modsætningsforhold mellem udenrigspolitik og handelsinteresser har spillet en rolle såvel i begyndelsen af 1920'erne som i nutiden, hvilket – eksempelvis – er aktuelt med hensyn til Den sydafrikanske Republik og Rhodesia. Principielle erklæringer såsom »Udenrigspolitik og udenrigshandel bør ikke sammenblandes« har politikere og erhvervsledere for vane at fremsætte, når pressen indhenter kommentarer til interessekonflikter. Det kan være udenrigspolitikken, der giver genvordigheder for danske forretningsinteresser i udlandet, eller det kan være forretningsmæssige dispositioner, der går på tværs af den officielle udenrigspolitiske kurs.

Der er fortsat en del dunkle punkter i de dansk-sovjetiske relationer i årene umiddelbart efter Oktoberrevolutionen, og der er for mange lakuner i kildematerialet til, at der kan kastes fuldt lys over alle problemerne i det historiske hændelsesforløb. Det har endnu ikke været muligt at finde tilfredsstillende og dækkende svar på en del vigtige spørgsmål som f. eks.:

Hvordan var samspillet mellem Påskekrisen i foråret 1920 og »Clearing-aftalen«s forlis, hvis der var et?

Hvad var den egentlige årsag til Harald Scavenius' ordre om at afbryde forhandlingerne i Stockholm i november 1921?

Hvor stor betydning havde de »russiske fordringer« i Landmandsbankens sammenbrud i 1922?

Hvilken indflydelse havde den hjemlige venstresocialistiske pro-sovjetiske agitation på den offentlige mening i begyndelsen af 1920'erne?

Hvorfra havde Bent Holstein de oplysninger, han fremkom med under folketingsdebatten i 1923?

Hvor stærk var de hviderussiske emigranternes pression i hofkredse og på ledende personligheder i Danmark?

Var den engelske regerings holdning afgørende for Danmarks anerkendelse de jure i 1924 på samme måde, som den danske regering i talrige tilfælde har fulgt London i udenrigspolitiske spørgsmål i dette århundrede?

Når udenrigspolitiske spørgsmål skal afgøres, og der skal lægges en forhandlingskurs, vil det være vanskeligt at fastslå, om initiativet og den drivende kraft ligger hos den udsendte diplomat eller i den hjemlige centraladministration. Det er oplagt, at den endelige beslutning ligger hos den ansvarlige instans i hjemlandet – hos udenrigsministeren; men under beslutningsproceduren kan indhold, form, taktik og tidsfaktor meget vel være bestemt af impulser fra det udstationerede fagdiplomati.

Det tilgængelige og behandlede kildemateriale tillader at fastslå, at Peter Schou spillede en hovedrolle i det politiske spil, og at det i første række skyldes hans initiativ, dygtighed og tålmodighed, at Danmarks forhold til den østlige stormagt blev normaliseret på fornuftig vis – trods vanskeligheder og usikkerhed. Vanskelighederne lå dels i Vestens tvivl om det sovjetiske styres hensigter og stabilitet, dels i frygten for, at det kommunistiske eksperiment skulle brede sig og slå rod i efterkrigstidens svækkede og hærgede Europa. Også vor tid kan være vidne til denne vaklen mellem troen på den første mulighed og frygten for den anden. Usikkerheden skyldtes den vestlige verdens holdning over for den hidtil ukendte blanding af revolutionær ideologi og livsnære pragmatisme, af statik og dynamik, som var og fortsat er konfliktladede bestanddele i sovjetisk politik.

Litteraturhenvisninger

Ud over de i noterne anførte publikationer har følgende bøger været benyttet under arbejdet:

L. B. Bolt-Jørgensen: *Med sabel og kårde*. (1957).

Danmarks historie. Bind 13 (Politikens forlag. 1965).

Børge Houmann: *Nu eller aldrig*. (1969).

Alfred Jensen: *Lenin og Danmark*, i »Lenin och den nordiska arbetarrörelsen« (Stockholm 1970).

Bent Jensen: *Oktobrevolutionen og danske erhvervsinteresser i Rusland i Historie*. Ny række X, 2. (1973).

C. A. Koefoed: *50 år i Rusland* (1945).

Hvorfra havde Bent Holstein de oplysninger, han fremkom med under folketingsdebatten i 1923?

Hvor stærk var de hviderussiske emigranternes pression i hofkredse og på ledende personligheder i Danmark?

Var den engelske regerings holdning afgørende for Danmarks anerkendelse de jure i 1924 på samme måde, som den danske regering i talrige tilfælde har fulgt London i udenrigspolitiske spørgsmål i dette århundrede?

Når udenrigspolitiske spørgsmål skal afgøres, og der skal lægges en forhandlingskurs, vil det være vanskeligt at fastslå, om initiativet og den drivende kraft ligger hos den udsendte diplomat eller i den hjemlige centraladministration. Det er oplagt, at den endelige beslutning ligger hos den ansvarlige instans i hjemlandet – hos udenrigsministeren; men under beslutningsproceduren kan indhold, form, taktik og tidsfaktor meget vel være bestemt af impulser fra det udstationerede fagdiplomati.

Det tilgængelige og behandlede kildemateriale tillader at fastslå, at Peter Schou spillede en hovedrolle i det politiske spil, og at det i første række skyldes hans initiativ, dygtighed og tålmodighed, at Danmarks forhold til den østlige stormagt blev normaliseret på fornuftig vis – trods vanskeligheder og usikkerhed. Vanskelighederne lå dels i Vestens tvivl om det sovjetiske styres hensigter og stabilitet, dels i frygten for, at det kommunistiske eksperiment skulle brede sig og slå rod i efterkrigstidens svækkede og hærgede Europa. Også vor tid kan være vidne til denne vaklen mellem troen på den første mulighed og frygten for den anden. Usikkerheden skyldtes den vestlige verdens holdning over for den hidtil ukendte blanding af revolutionær ideologi og livsnære pragmatisme, af statik og dynamik, som var og fortsat er konfliktladede bestanddele i sovjetisk politik.

Litteraturhenvisninger

Ud over de i noterne anførte publikationer har følgende bøger været benyttet under arbejdet:

L. B. Bolt-Jørgensen: *Med sabel og kårde*. (1957).

Danmarks historie. Bind 13 (Politikens forlag. 1965).

Børge Houmann: *Nu eller aldrig*. (1969).

Alfred Jensen: *Lenin og Danmark*, i »Lenin och den nordiska arbetarrörelsen« (Stockholm 1970).

Bent Jensen: *Oktobrevolutionen og danske erhvervsinteresser i Rusland i Historie*. Ny række X, 2. (1973).

C. A. Koefoed: *50 år i Rusland* (1945).

- L. Krasin: *Leonid Krasin. His Life and Work.* (London 1929).
 Tage Kaarsted: *Påskekrisen 1920.* (1968).
 Kai Moltke: *Pengemagt og Ruslandspolitik.* 1-2 (1953).
 Ib Nørlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd.* (1966).
 D. V. Oznobíshin: *O! Brésta do Júrjeva.* (Moskva 1966).
 Carl Heinrich Petersen: *Danske revolutionære.* (1970).
 Erik Plum: *Russisk Handelskompagni 1915-22.* (1923).
 »Pressen«, periodisk flyveskrift, udgivet af Nye Studentersamfund.
 Knud Rasmussen: *Danske konsulatsarkiver i Rusland 1849-1922* i »Afhandlinger« om arkiver udgivet i anledning af Rigsarkivets 75-års jubilæum. (1964).
 Eduard Reventlow: *I dansk tjeneste.* (1956).
 Alf Ross: *Lærebog i folkeret.* (1967).
 Erik Schmidt: *30 års kommunistisk politik* (1948).
 Adolf Stender-Petersen: *Grundlinjerne i Sovjetunionens udenrigspolitik 1917-1941.* (1946).
 S. Zarnítskij & A. Sergéjev: *Chichérin.* (Moskva 1966).

Benyttede arkivalier, som ikke indeholdt relevante oplysninger:

- Paul Druckers dagbøger 1917-18. I privat eje.
 C. A. Koefods privatarkiv. Rigsarkivet nr. 6585.
 Carl Moltkes privatarkiv. Rigsarkivet nr. 5977.
 Andreas Oldenburgs privatarkiv. Rigsarkivet nr. 6076.
 V. O. C. Philipsens korrespondance. I privat eje.
 Peter Schous (Skovs) privatarkiv. Rigsarkivet, nr. 6346.
 Jens Vanggårds privatarkiv. Rigsarkivet, nr. 6491.

Tillæg:

BEKENDTGØRELSE

om

*en mellem Danmark og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbund truffet
 aftale angående handels- og skibsfartsforbindelsen*

samt om

en mellem de to stater udvekslet deklaration angående gensidige fordringer

Under 18. juni 1924 er omstående noter angående handels- og skibsfartsforbindelsen mellem Danmark og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbund samt ligeledes omstående deklaration angående gensidige fordringer blevet udvekslet mellem den danske regering og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds regering.

Oversættelse.

Den danske regerings delegation,
Moskva.

p. t. London, den 18. juni 1924.

Sir,

I anledning af, at den danske regering dags dato har anerkendt de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds regering de jure, har jeg efter min regerings ordre den ære at foreslå forbundsregeringen, at den dansk-russiske foreløbige overenskomst af 23. april 1923 indtil afsluttelsen af en endelig handels- og skibsfartstraktat skal udgøre den retlige basis for det økonomiske samkvem mellem Danmark og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbund med de modifikationer i overenskomstens bestemmelser, f. eks. vedrørende de officielle repræsentanternes stilling, som oprettelsen af normal diplomatisk forbindelse mellem de to lande medfører efter folkerettens almindelige regler.

Den danske regering ønsker særlig at fremhæve, at den for sit vedkommende betragter den i den foreløbige overenskomst i art. II. 3. punktum, indeholdte, i art. IV, VII, VIII og IX gentagne reservation som bortfaldet, og at den danske regering ved at anerkende forbundsregeringen de jure, har opfyldt den deri tilkendegivne betingelse for at opnå behandling som den mestbegunstigede nation i medfør af de ovennævnte artikler uden anden begrænsning end den i art. XII i ovennævnte overenskomst fastsatte.

Jeg har den ære at forblive med den mest udmærkede højagtelse

Deres ærbødige
(sign.) P. SCHOU.

Hr. Maxim Litvinoff,

Stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender.

London, den 18. juni 1924.

Sir,

Som svar på Deres note af dags dato har jeg den ære at meddele, at de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds regering er rede til at acceptere den danske regerings forslag om, at den dansk-russiske foreløbige overenskomst af 23. april 1923 indtil afsluttelsen af en endelig handels- og skibsfartstraktat skal udgøre den retlige basis for det økonomiske samkvem mellem Danmark og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbund med de modifikationer i overenskomstens bestemmelser, f. eks. med hensyn til de officielle repræsentanternes stilling, som er en naturlig følge af oprettelsen af normal diplomatisk forbindelse mellem de to lande.

Sovjetregeringen beklager imidlertid, at den ikke ser sig i stand til at indvillige i Deres regerings krav om, at Danmark skal behandles som mestbegunstiget nation i hele det omfang, som er angivet i Deres note. Sovjetregeringen ser sig nødsaget til at begrænse retten til behandling som mestbegunstiget nation til fordel for de stater, som har anerkendt regeringen de jure før den 14. februar 1924.

Med henblik herpå og for at supplere bestemmelserne i den foreløbige overenskomst, tillader jeg mig at foreslå følgende:

Til erstatning for artiklerne II, IV 2. stk., 2. punktum, VII, VIII og IX er det en aftale, at forbundsregeringen på betingelse af gensidighed tilstår danske varer og danske skibe samt danske statsborgere og selskaber (juridiske personer) i enhver henseende nævnt i de pågældende artikler de samme rettigheder, privilegier og lettelser, som af forbundet er tilstået eller måtte blive tilstået varer, skibe, statsborgere eller selskaber fra et hvilket som helst andet land. Ingen af de høje kontraherende parter skal dog kunne gøre krav på de rettigheder, privilegier og lettelser, som den anden part måtte have indrømmet udelukkende til lande, som har anerkendt sovjetregeringer de jure før den 14. februar 1924 i de henseender, som omfattes af den foreløbige overenskomsts art. II, IV, 2. stk., 2. punktum (med undtagelse af beskyttelse for person og ejendom samt pålæggelse af skatter og afgifter af en hvilken som helst art på danske statsborgere og danske selskaber) samt art. VII for såvidt angår skatter og afgifter af en hvilken som helst art, som påhviler skibe og deres ladning. Ej heller skal nogen af de høje kontraherende parter kunne gøre krav på retten til kystfart eller fordelene ved særlige overenskomster, der er afsluttet af den anden part med et hvilket som helst tredje land angående transit af varer.

Den ene parts statsborgere og selskaber skal have fri adgang til den anden parts domstole, det være sig som sagsøger eller som sagsøgt, såvel som til myndighederne.

Jeg har den ære at forblive med den mest udmærkede højagtelse

Deres ærbødige

(sign.) MAXIM LITVINOFF

Stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender.

Hr. P. Schou,

Den danske regerings 1ste officielle repræsentant i Moskva.

p. t. London.

Den danske regerings delegation, Moskva.

p. t. London, den 18. juni 1924.

Sir,

Som svar på Deres note af dags dato har jeg efter min regerings ordre den ære at meddele, at den kgl. danske regering med beklagelse har erfaret, at forbundsregeringen ser sig nødsaget til at begrænse Danmarks mestbegunstigelse i henhold til den gældende foreløbige overenskomst ved det i Deres note foreslåede forbehold til fordel for de stater, som har anerkendt sovjetregeringen de jure før den 14. februar 1924.

Den danske regering ser ikke rettere end, at dette vidtgående forbehold ikke er i overensstemmelse med forudsætningen for den foreløbige overenskomst. Ved dennes art. II, IV, VII, VIII og IX er der draget en principiel grænse mellem de stater, som har anerkendt sovjetregeringen de facto, og de stater, som har anerkendt den de jure, og det udtales forudsætningsvis, at Danmark ved for sit vedkommende at anerkende de jure opnår ret til samme behandling som de lande, der har anerkendt eller måtte anerkende sovjetregeringen de jure. Følgelig må den kgl. regering mene, at Danmark efter den stedfundne genoprettelse af den

normale forbindelse mellem de to lande har krav på fuld behandling som mestbegünstiget nation uden anden begrænsning end den i art. XII nævnte.

For dog at skabe grundlag for en yderligere udvikling af handelsforbindelsen mellem de to lande, indtil der kan opnås enighed om en endelig handelstraktat, erklærer den kgl. regering sig villig til at acceptere det i Deres oven citerede note fremsatte forslag.

Jeg har den ære at forblive med den mest udmærkede høgagtelse

Deres ærbødige
(sign.) P. SCHOU.

Hr. Maxim Litvinoff,

Stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender.

Oversættelse.

Deklaration angående gensidige fordringer.

Den kgl. danske regering og de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds regering erklærer, at hver af parterne fastholder alle sine egne og sine statsborgeres og selskabers fordringer imod den anden part med hensyn til ejendom eller rettigheder eller med hensyn til forpligtelser, som hver af parternes nuværende eller tidligere regeringer har pådraget sig. Hverken den kgl. danske regering eller de socialistiske Sovjetrepublikkers Forbunds regering giver afkald på nogensomhelst af deres fordringer på betaling af erstatning eller restitution af ejendom. Nævnte fordringer skal ikke – under iøvrigt fuldt ud lige vilkår – underkastes en mindre gunstig behandling end et hvilket som helst tredje lands eller dets statsborgeres tilsvarende fordringer.

Undertegnet uden ratifikationsforbehold.

London, den 18. juni 1924.

(sign.) P. SCHOU,

den danske regerings officielle repræsentant i Moskva.

(sign.) MAXIM LITVINOFF,

Stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender.

Hvilket herved bringes til almindelig kundskab.

Udenrigsministeriet, den 28. juni 1924.

C. Moltke.